

J. GIRNIUS

Tauta kaip žmogiškoji tikrovė*

1. Nėra klausimo, kad tauta yra žmogiškoji tikrovė. Tai savaime aiškus dalykas, nes tik žmogui prigimta telktis tautinėmis bendruomenėmis. Tautinis telkimas tad yra ne tik žmogiškas būvis, bet ir specifiskai žmogiška apraiška, sava tik žmogui. Tačiau visa, kas tuo būdu yra žmogui sava, peržengia paprastą faktinę tikrovę ir iškyla į vertės plotmę: ne visa yra ir žmoniška, kas yra žmogiška.

Ivairydamas savo temą klausimo nekeliančiu teiginiu (niekas nei neigia, nei gali neigti tautų fakto), iš tiesų turiu galvoje vertybinį klausimą: kokia tautos vertė žmogui? Už šio klausimo savo ruožtu slypi du klausimai: a. ar tauta yra žmogaus priešas? ir b. ar tautos yra žmonijos priešai?

Šie du klausimai noromis nenoromis kyla iš ne vieno dabarties veikalo, svarstančio tautinę problematiką. Po dviejų pasaulinių karų imamasi svarstyti, ar tautos anksčiau buvo ne per daug pervertintos. Kritiškai besveriant tokį pervertinimą, dabar dažnai linkstama tautas nuvertinti. Tuo būdu ne vienas tautinės tematikos svarstymas ir virsta internacionalizmo bei kosmopolitizmo skelbimu. Vykdoma tai tariamai mokslo vardan - istorine ar sociologine analize. Tad ir laikoma savo skelbiamąsias pažiūras tik dalykiškai objektyvia tiesa, sklaidančia "mitus". Ir juo aistringiau užsimojama "mitus" sklaidyti, juo labiau pamirštama, kad jau nebe tikrovės ir tiesos paisoma, bet tik dogmatiškai peršama sava ideologija. Dogmatiškai dėl to, kad operuojama tokiais formulavimais, kurie "neprileidžia jokio prieštaravimo, bet nė nebando įrodyti"². Žinoma, tokie patetiško autoritetyvumo kupini "mitų" sklaidymai gali būti sugestyvūs ir dėl to paveikūs drumsti blaivų žvilgsnį šiuo reikalu.

Tautos klausimas mums nėra tik akademinė problema, tik teorinės smalsos dalykas, kaip "mitų" sklaidytojams didžiosiose tautose, kurioms niekas negresia. Mūsų padėtis yra visiškai skirtinga. Kadangi turime kovoti dėl savo tautinės gyvybės, tautos klausimas mums yra gyvybiškai svarbus. Niekui būdu tai, žinoma,

* Spausdinama iš kn.: Juozas Girnius. Tauta kaip žmogiškoji tikrovė. - Lietuvos katalikų mokslo akademija. - Roma, 1974. - P.3-36

¹ Pavyzdžiui: B. C. SHAFER, *Nationalism: Myth and Reality* (1955) ir to paties autoriaus *Faces of Nationalism: New Realities and Old Myths* (1972); F. JUCEVIČIUS, *Tauta tikrovės ir mito žaisme* (1970).

² E. LEMBERG, *Nationalismus*, I t., Reinbek bei Hamburg 1964, 14 psl. Šie žodžiai taikomi pirmoje išnašoje minimai B. C. Shaferio knygai.

nereiškia, kad dėl to turėtume griebtis "mitų" ir jais save klaidinti. Juo sunkesnė padėtis, juo labiau reikia ją blaiviai suvokti, nes tai yra būtina sąlyga ne iliuzijomis save migdyti, bet pažadinti veiklai atitinkamomis sąlygomis. Kaip tik dėl to tautinė atspara iš visų reikalauja deramo tautinio susipratimo, kuriam priklauso ir apskritai tautos vertės atžvilgiu pozityvus nusistatymas. Galima ryžtis kovoti dėl savo tautinės gyvybės ir nesigailėti šioje kovoje didesnio ar mažesnio aukojimosi tik tada, kai, apskritai, tauta yra vertinama. O jei neregima tautoje jokios vertės, tai abejingai bus žvelgiama ir į savosios tautos likimą.

Tautos klausimą mums daro ypatingai aktualų ir tai, kad tiek tėvynėje, tiek išeivijoje esame indokrinuojami, kad tradicinė tautos samprata yra jau atgyvenusi, nebeatitinkanti ar mokslo, ar apamai gyvenimo pažangos. Tuo būdu esame gundomi "moderniai" suprasti ir pačią tautinę ištikimybę.

Tėvynėje visiems privalomuoju marksizmu-leninizmu diegiamas vadinamasis proletarinis internacionalizmas kaip nesutaikomas "buržuazinio nacionalizmo" priešas. Pagal tai ir mokoma, kad "vien gimtinės meile negalima apsiriboti", kad "ją svarbu sieti su meile visai tarybinei Tėvynei"³. O ta didžiąja raide rašoma Tėvyne tai nebe mažoji Lietuva, bet "daugianacionalinė" rusų caristinės Rusijos įpėdinė Sovietų Sąjunga.

Laisvajame pasaulyje daugiausia susitelkėme katilinėse tautose (JAV, Kanada, Australija), kuriose natūraliai pilietybės priėmimas laikomas ir tautybės pakeitimu. Nesiimama jokios specialios prievartos imigrantams asimiliuoti, nes žinoma, kad įsikūrusiuose kraštuose, savaime "ištirpsta"⁴. Tačiau neabejojamai "tirpikliu" tarnauja ir ta kosmopolitinė nuotaika, kuria niekinamai žvelgiama į Senojo Žemyno (Europos) susiskaldymą į tautas ir piktinamasi jų vis naujais tarpusavio konfliktais.

Internacionalizmas bei kosmopolitizmas yra ideologijos, kurios nuvertina tautą. Tačiau faktiškai ne kartą oficiali ideologija dalykus ne atskleidžia, o kaip tik pridengia. Toks atvejis ir tada, kai internacionalizmo bei kosmopolitizmo vardan kreipiamasi prieš kitų nacionalizmą, kad juo tvirčiau būtų diegiamas savo pačių nacionalizmas. Ne veltui sovietai skelbia "proletarinį internacionalizmą", nes tai ideologinis pagrindas savo "daugianacionalinės" imperijos tautoms lydyti į naują sovietinę tautą. Užtat kiek kovojama prieš "buržuazinį nacionalizmą" (pavergtųjų tautų patriotizmą), tiek skiepijamas "socialistinis patriotizmas", kuris organiškai derinasi su proletariniu internacionalizmu⁵. Ne tik reikalaujama meilės ir ištikimybės "socialistinei Tėvynei", bet tiesiog ji gaubiamą kultinę pagarbą – kultiniu nacional-

³ J. Lazauskas, *Socialistinis patriotizmas ir internacionalizmas, kaip komunistinės dorovės principai*, žr. Tarybinė mokykla, 1973 m., 5 nr., 3 psl.

⁴ Ir Amerikoje ne taip jau visi sulydomi: plg. N. GLASER ir D. P. MOYNIHAN, *Beyond the Melting Pot*, 1963; M. NOVAK, *The Rise of Unmeltable Ethnicities*, 1971.

⁵ G. ŽIMANAS, *Per suklestėjimą į vienybę*, Vilnius 1968, 101-102 psl.

izmu. Kultinio nacionalizmo nestokoja ir tos "katilinės" (melting pot prasme) tautos, kurios kosmopolitiškai lydosi iš viso pasaulio imigrantų. Iš tikrųjų, amerikiečiai savo konstituciją, padėjusią pagrindą ne tik Jungtinėms Amerikos Valstybėms, bet ir pačiai amerikiečių tautai, garbina lyg kokį šventą raštą. O mokyklose kalbamoji priesaika JAV vėliavai ir kraštui yra kone tikras meldimasis.

Istorikai tai nieko nauja: visose imperijose buvo panaši tendencija skelbti kosmopolitizmą, o praktikuoti nacionalizmą. Tad nėra ko ir dabar stebėtis, kad, lyg nusikračius bet kokio nacionalizmo, žmogiško "platumo" vardan nuvertinamas tautinis "siaurumas". Tačiau, kadangi dabartinėmis sąlygomis visur, tėvynėje ir išeivijoje, esame įtakojami tautą nuvertinančių ideologijų, yra ne tik aktualu, bet ir didžiai svarbu kiek galint išlaikyti jų atžvilgiu savo laisvą žvilgį. O tam savo ruožtu reikalinga kuo visapusiškiau įžvelgti tautą kaip žmogiškąją tikrovę.

2. Tautos klausimą daro mums aktualų mūsų susirūpinimas tautine savo egzistencija. Betgi aplamai šis klausimas mažai rūpi visiems, kurie patys saugiai gyvena. Ir istorijos būvyje tautos klausimas labai vėlai iškilo. Nuo senųjų graikų ligi šių dienų apie valstybę prirašyta tiesiog neapžvelgiama begalė veikalų. Tuo tarpu apie tautą net ir šiandien tėra labai maža literatūra.

Jau iš to matyti: kiek valstybė yra probleminė pačia savo esme, tiek tauta - neprobleminė. Nuo senųjų graikų rūpintis, kad tvarkos palaikymas valstybėje nevirstų prievartavimu, kad teisingumas būtų jos pagrindas. Tuo tarpu tauta, nebūdama formali organizacija, laikosi pačių žmonių savaiminiu bendrumu. Nejučiomis istorijos būvyje formavosi tautinės bendruomenės, nejučiomis jos ir blėso (be gimimo ir mirimo datų). Lyg pačios jos nesižinojo. Tik ryšium su nauja valstybės samprata ir tautos sąvoka praregėjo. Pažadintos demokratinio liberalizmo, tautos ne tik išbudo, bet ir pareikalavo sau laisvės, atseit, tautinės valstybės. Ši mintis praeitame amžiuje įžiebė ištisą eilę tautinių revoliucijų ir vadovavo susivienijimo sąjūdžiui Italijoje ir Vokietijoje. XIX a. tautinės revoliucijos buvo užgniaužtos, bet tautų laisvės mintis vis giliau šaknėjosi. Ir kai tautų apsisprendimo principas tapo sąjungininkų pirmojo pasaulinio karo šūkiu, jiems laimėjus, tarp kitų tautų ir mes galėjome atkurti nepriklausomą Lietuvą.

Ne be pagrindo šis visas laikotarpis buvo pakrikštytas nacionalizmo amžiumi. Kiek anksčiau tauta buvo ignoruojama, tiek dabar daug kas pradėjo jos kultą. Tautą bestabinant, imta paneigti net pačią liberalinę laisvės idėją, kuri buvo gaivinusi tautų išbudimą. Kraštutiniausiai nacionalizmas virto totalizmu nacizme. Hitlerio nacinė Vokietija užkūrė antrojo pasaulinio karo gaisrą, kuriame savo totalinį nacionalizmą siaubingai paliudijo totaliniu antihumanizmu. Po šio karo nacionalizmas daug kam virto tiesiog keiksmažodžiu.

Todėl ir nenuostabu, kad pokariniais metais daugiau knygų pasirodė ne apie pačią tautą, o apie nacionalizmą. O kadangi neigiamai žvelgiama į nacionalizmą, tai drauge nuvertinama ir pati tauta.

Deja, daugelis tokių nacionalizmo studijų, nors ir imdamosios "mitų" sklaidymo,

yra sąlygotos išankstinių nusistatymų. Didžiai nelemta, kai manipuliuojama nacionalizmo žodžiu, neapibrėžus jam teikiamos reikšmės, nors ir žinant jo daugiaprasmiškumą. Įvairiose kalbose tautinės tikrovės terminija ne tik įvairuoja, bet ir nėra nusistovėjusi. Nevisada iš vienos pusės skiriama tautinis susipratimas kaip savosios tėvynės ir tautos teisėta meilė (patriotizmas), o iš antros pusės - nacionalizmas kaip šovininis nusistatymas prieš kitas tautas. Ypač anglų kalboje nationalism yra aplipęs kone visomis tautinėmis reikšmėmis, nepaisant jų tiesioginio priešingumo. Vargu ar būtų pakenčiamas tas pats žodis meilei ir neapykantai, egoizmui ir idealizmui, oportunizmui ir heroizmui. Bet nacionalizmo žodžio atveju lyg neregima jo esmingo dviprasmiškumo, kuris neišvengiamai gundo sofistiškai šiuo žodžiu piktnaudžiauti. Pavyzdžiui, kad ir toks amerikiečių istoriko B. C. Shaferio nusišnekėjimas: "Jei pagrindinės žmonių motyvacijos yra meilė, neapykanta ir pyktis, tai visos trys galėtų rasti patenkinimą nacionalizme ir viltyje ateities, kur, priešus eliminavus, geri patriotai galėtų saugiai ir laimingai gyventi"⁶. Taigi, priešų pašalinimo trokštantieji šovinistai ramiausia sąžine sulyginami su "gerais patriotais".

Suprantama, kada taip suplakami ir patriotizmas, ir nacionalizmas, sunku laukti, kad būtų pajėgiama blaiviai analizuoti tautinę tikrovę. Priešiškas nusistatymas ne tik prieš agresyvų nacionalizmą, bet ir prieš paprastą patriotizmą turi nuteikti ir prieš pačią tautą apskritai. Tokiose nacionalizmo studijose galima rasti pagrįstos kritikos tokio nacionalistiško tautos stabinimo, kuris virsta antihumanizmu. Tačiau kai ir pati tauta traktuojama lyg koku žmogui priešišku reiškiniu, noromis nenoromis liekama aklaivs praregėti tautos žmogiškąją vertę. Tada tauta ir vaizduojama lyg koku žmogaus ir žmonijos priešu.

3. Įvairiai nuvertinama tauta ir "tirpinama" jos sąvoka, bevykdarant nacionalizmo kritiką, besikreipiančią ne tik prieš tautinį šovinizmą, bet ir prieš aplamai tautinės valstybės principą.

Iš vienos pusės skelbiama, kad "nacionalizmas yra modernus, tikrai modernus"⁷, kad jo pradžia tesiekia XVIII a. antrąją pusę, konkrečiau apibrėžiant, pranzdų revoliuciją. Iš antros pusės laikoma jį jau reakcine atgyvena, trukdančia žmonijos pažangą⁸.

Tiesa, kad aiškos tautinės sąmonės išbudimas iš tikro yra nesenas. Taip pat tiesa, kad tautą suabsoliutinantis nacionalizmas tampa antihumanistine ideologija. Tačiau neteisu neskirti kraštutinio nacionalizmo nuo pačios tautinės sąmonės, kai imamas tik istoriniu epizodu laikyti ne tik "nacionalizmo amžių", bet ir pačias tautas.

⁶ B. C. SHAFER, Nationalism, New Yorkas 1955, 178 psl.

⁷ J. H. HAYES, Essays on Nationalism, New Yorkas 1926, 29 psl.

⁸ H. KOHN, The Idea of Nationalism, New Yorkas 1961 (pirmas leidimas 1944), 22 psl.; B. C. SHAFER, Nationalism, 227 psl.

Pavyzdžiui pora tokių teiginių: "Tautos nepasirodė ligi modernųjų laikų" (B.C. SHAFER)⁹; "Tautinės grupės yra visiškai nesenai kilusios" (H. KOHN)¹⁰. Žinoma, tokiems teiginiams pateisinti noromis nenoromis reikia drauge pripažinti, kad H. Kohn žodžiais "etnografinės grupės" egzistavo "nuo seniausių laikų", bet likdamos tik "etnografinė medžiaga". Noromis nenoromis net ir paties "nacionalizmo" pradų randama daug anksčiau už jo "amžių". Nors H. Kohn nacionalizmo amžių datuoja tik XVIII a. pabaiga, tačiau savąją nacionalizmo istoriją pradeda senaisiais hebrajais ir graikais...

Kaip viskas keičiasi istorijos būvyje, taip ir tautos samprata įvairavo visuomeninių bei politinių santykių kaitoje. Kad žodžiai "patriotizmas" iškilo tik XVIII amžiuje, o "nacionalizmas" dar vėliau - XIX amžiuje, nieku būdu dar nereiškia, jog tik nuo to laiko reikia datuoti ir tautinę savimonę. Šiuo reikalu blaiviai atsako olandų istorikas Johan Huizinga: "Lengvai padaroma, bet klaidinanti yra išvada, kad patriotizmo ir nacionalizmo reiškiniai yra nesenai, nes nesenai yra ir atitinkami žodžiai bei sąvokos. Šitokia išvada remiasi nuo amžių susidariusiu žmogaus įpročiu pripažinti buvimą dalykams tik nuo tada, kai jie gauna vardą. Tokiu pat pagrindu kas nors galėtų išvesti, kad nė kosminių spindulių nebuvo viduramžiais. Ar, jei imame artimesnį palyginimą, panašiu pagrindu - neturėjimu dalykui žodžio ar sąvokos - buvo neigiamas ir valstybės viduramžiais egzistavimas?"¹¹

Kada visiškai nesenu dalyku skelbiama ne tik nacionalizmas, bet ir pati tauta, daroma ir kita toli siekianti - jau nebe istorinė, bet esminė - išvada: tauta nėra prigimtinė bendruomenė, o tik istoriškai atsitiktinis reiškinys. Tokią išvadą daro abu pavyzdžiui cituoti "nacionalizmo" kritikai. Pagal H. Kohną, patriotizmas yra "ne 'prigimtinis' reiškinys, bet dirbtinis istorinio ir intelektualinio vystymosi produktas"; juo labiau "nacionalizmas nėra prigimtinis reiškinys, 'amžinų' ar 'prigimtinių' dėsnių produktas"; 'prigimto', kas visada buvo ir visad bus"¹². Dar kategoriškiau ir emociškiau tas pačias tezes apaštalauja B. C. Shafer. Nors apamai draugėn telkiamasis yra "sociologinė būtinybė", tačiau "tauta nėra jo neišvengiamas ar dargi būtinas rezultatas". Pagal B. C. Shaferį, tik "patriotiški fanatikai" tiki "metafizinėmis fantazijomis", kad tautos yra Dievo leistos ar prigimtinės bendruomenės. Tauta buvo paskelbta "prigimtios" dalyku tik tada, kai XVIII a. buvo sukilta prieš senojo režimo ramstymą dieviškuoju autoritetu ("romantiniams fanatikams faktai ne daugiau rūpėjo, kaip religiniams zelotams"). Visuomeninis telkiamasis galėjo vykti ir vyko įvairiomis formomis, kaip "kiltis, miestas - valstybė, imperija, feodalinė kunigaikštija, teokratija". Kadangi tauta nėra nei "neišvengiamas rezultatas", nei "būtinas medi-

⁹ B. C. SHAFER, Nationalism, 21 psl.

¹⁰ H. KOHN, The Idea of Nationalism, 13 psl.

¹¹ JOHAN HUIZINGA, Men and Ideas, New Yorkas 1970, 99 psl. Tautiniam klausimui šioje knygoje yra skirtas essay: Patriotism and Nationalism in European History, 97-155 psl.

¹² H. KOHN, The Idea of Nationalism, 8, 6, 576, 21 psl.

umas žmogaus minčiai ir veiklai", tai nėra pagrindo, jog ir "nacionalizmas turi būti ar bus permanentus"¹³.

4. Kada šitaip bandoma įrodinėti ir tiesiog teigte įteigti tautų istorinį epizodiškumą, jų laikinį atsitiktinumą, reikia kelti abejonų ir dėl tautos sampratos, kuria operuojama, ir dėl žvilgio, kuriuo į tautą žvelgiama.

Abu cituoti tieji internacionalistiniai autoriai pabrėžiamai teigia, kad tauta yra ne prigimties dėsnių, bet tik istorinių aplinkybių bei jėgų rezultatas. Tokia tautos samprata prileidžia, lyg žmogaus prigimtis ir istorija būtų visiškai skirtingi dalykai. Tai klaidinga prielaida, nes nėra jokio pagrindo taip priešpastatyti žmogaus prigimtį ir istoriškumą. Priešingai, tai ir išskiria žmogų iš kitų gyvųjų būtybių, kad jis pačia savo prigimtimi yra istorinė būtybė. Kai gamtinė tikrovė yra griežtai palenкта nesikeičiantiems dėsniams, žmogus laiko būvyje pats kuria savo gyvenimo sąlygas. Todėl žmogiškoji tikrovė iš esmės yra istorinė egzistencija.

Istoriškumas yra taip pat žmogui prigimtas, kaip ir visuomeniškumas. Tariant Aristotelio žodžiais, visuomeniškumas taip neišskiriama priklauso žmogaus būčiai, kad kas negyvena bendruomenėje, tas yra aukščiau arba žemiau žmogaus - arba Dievas, arba gyvulys, atseit, arba toks tobulas, kad neturi ko iš kitų gauti, arba toks aprėžtas, kad iš kitų negali nieko gauti. Tik Dievas yra nelygstamai Vienas. Nereikalingi bendruomenės gyvuliai, nes visa, ko reikia jų gyvatai, suteikia gamta. Tuo tarpu žmogus yra paliktas laisvas išplėtoti savo prigimtį ir pats susikurti savo gyvenimo sąlygas. Ne natūra, o kultūra sudaro žmogiškosios egzistencijos pagrindą. Gyvyjės evoliucijoje žmogus iškilo ne kitu keliu, kaip kultūra, savo kūno organus pakeisdamas išrastais įrankiais, susekdamas gamtos dėsnius ir tuo būdu palenkdamas gamtą savo valiai. O kultūra iš esmės yra visuomeninė apraiška, nes, pirma, ji yra drauge visų bendras vaisius, antra, ji yra ne paveldima, bet perduodama. Ir šiandien gimstame tokie pat "nuogi", kaip prieš šimtus tūkstančių metų. Į savo amžiaus žmogų niekas neišauga tik savo paties dėka, bet tik pasisavinamas, kas anksčiau kitų sukurta ir mums pateikta. Kultūra mus sieja su visa žmonijos istorija, su visais amžiais. Savo egzistencijai užtikrinti privalėdamos kultūros, tuo pačiu žmogus privalo kitų. Žmogiškasis buvimas iš prigimties yra drauge buvimas.

Savo dvasine būtimi išsiveržęs iš gamtos, žmogus pačia savo prigimtimi buvo pašauktas istorinei egzistencijai. Tai buvo pašaukimas laiko būvyje žengti ne tik pirmyn, bet ir aukštin. Labai pamaži vyko ši pažanga, kol mokslas įgaliu ją taip suspartėti, kaip pastaraisiais amžiais. Be galo ilgas kelias nuo ugnies įskėlimo ar pirmųjų akmens įrankių ligi atomo suskaldymo ar kelionių į mėnulį. Tačiau niekada žmogus nebuvo be kultūros, nors ir kokio primityvaus lygio ji liko per šimtus tūkstantmečių. Panašiai be galo ilgas kelias nuo pirminių genčių bei kilčių ligi dif-

erencijuotos moderniosios visuomenės ir Jungtinių Tautų Organizacijos. Tačiau niekada žmonija nebuvo be atitinkamo etninio diferencijavimosi. Kaip apskritai kultūra, taip ir tauta siekia ligi pačių žmogaus istorinės egzistencijos pradmenų.

Tauta lygiai yra ir prigimtinė bendruomenė, ir istorinė tikrovė. Savaimė gentiniai santykiai artimuosius jungė į gentis, o šios pastarosios sudarė pagrindą platesnėms kiltims, kurias siejo gentinis artumas ir kalbos bei teritorijos bendrumas. Tai ir buvo etninių, arba tautinių, bendruomenių formavimasis. Formavo tautas pats bendras gyvenimas, jo sukurtas vidinis giminingumas ir natūralus solidarumas. Kiek iš vienos pusės buvo savo tarpe vienijamasi, tiek iš antros pusės buvo atsiskiriama nuo svetimųjų. Tuo būdu ir vyko žmonijos išsiskyrimas tautomis. Tautinė priklausomybė prigimta žmogui, nes ir radikaliausias kosmopolitas lieka savo gimtosios tautos sūnus. Nėra žodyne žodžio "betautis", kaip kad yra "beteisis" ar "beturtis".

Kadangi žmogus iš prigimties yra istorinė būtybė, tai kas žmogiška yra ir istoriška, būtent ne antlaikiškai bendra, tapatu, bet daugiau ar mažiau individualu, savita. Šia prasme ir tautos nereiškia žmonijos skirstymosi lyg į kokias pastovias rūšis, bet jos istorinį išsiskleidimą savitomis bendruomenėmis. Įvairūs veiksniai lėmė tautų formavimąsi, jų pobūdį ir likimą. Istorijos tėkmėje vienos tautos keitė kitas: iškilo naujos, išblėso senos. Skirtingas buvo ir išblėsimas: vienos paliko istorijoje savo pėdsakus ir tuo būdu save "įamžino", o kitos sunyko ryškiau nepasireiškusios, lyg nė nebuvusios. Nelygiai visos suvokė ir savo tautinį savitumą. Nė pats H. Kohn, datuojantis tautas tik pastaraisiais dviem šimtmečiais, neneigia, kad ir prieš "moderniojo nacionalizmo" iškilimą egzistavo tam tikra tautinė sąjauša (some feeling of nationality), bet daugiausia jis liko "nesąmoningas ir neartikuliuotas"¹⁴. Tuo pagrindu ankstesnės tautos jis ir telaiko "etnografinėmis grupėmis", egzistavusiomis nuo seniausių laikų, bet likusiomis tik "etnografinė medžiaga"¹⁵. Reikėtų leisti jau į specialią istorinę analizę, norint diskutuoti, ar tik nuo prancūzų revoliucijos galima apie tautas kalbėti. Bet ir be tokios analizės aišku, kad H. Kohn operuoja per siaura "moderniojo nacionalizmo" tautos sąvoka. Todėl, gal būt, šioje vietoje visai pakanka vokiečių sociologo E. Lembergo taiklios pastabos: juo trumpesnė nacionalizmo epocha, juo ilgesnė jos proistorė, juo gausesnė šioje proistorėje pavyzdžiai į nacionalizmą panašių reiškinių, kurie paliekami be vardo ir išaiškinimo"¹⁶.

Nematoma tautų ligi pat "moderniojo nacionalizmo" paprasčiausiai dėl to, kad į jas žvelgiama politiniu žvilgiu, atseit, ne pačios tautos, bet valstybės požiūriu. Aiškiai tai matyti iš ankstesnės B. C. Shaferio citatos, kur ligi modernių laikų jis terado miestų valstybes, imperijas, feodales kunigaikštijas (netgi teokratiją!). Ne

¹⁴ H. KOHN, *The Idea of Nationalism*, 6 psl.

¹⁵ Ten pat, 13 psl.

¹⁶ E. LEMBERG, *Nationalismus*, 19 psl.

tik senieji graikai, bet ir naujųjų laikų italai iš tikrųjų buvo sukūrę ne vieną valstybę, bet miestų valstybes. Bet ar jau dėl to jie nesudarė vienos tautinės bendruomenės? Be abejoj, viena tauta buvo ir graikai, ir italai, nepaisant jų politinio susiskaldymo. O dėl imperijų aišku: daugelis tautų yra pavergiamos imperijai sukurti. Bet ar tos tautos nustojo buvusios vien dėl to, kad jos buvo nukariautos? Tiesa, pavergėjams yra įprasta vykdyti asimiliacijos politiką. Ne viena tauta tuo būdu laiko būvyje sunyko. Antra vertus, nors paprastai imperijos propaguoja kosmopolitinį nusiteikimą, tačiau pati vyraujančioji tauta, atseit, imperijos kūrėja, faktiškai nestokoja nacionalizmo. Ir senosios imperijos buvo kupinos nacionalizmo, labai giminingo "moderniajam nacionalizmui". Net ir genocidas nėra tik "nacionalizmo amžiaus" apraiška.

Niekubūdu nėra toks visai modernus reiškinys, kaip internacionalizmoskelbėjai nori įteigti. Tačiau iš tikro istorijos būvyje tautos liko lyg nepastebimos, net jos pačios savęs ryškiau nesuvokė. Ilgus amžius tautą užgožėjo valstybė. Tai atitiko politinį žvilgį, kuriam istorija yra valstybių, jų sąjungų, karų ir taikų istorija. Bet savo ruožtu nėra atsitiktina, kad daugiau vyravo politinis, o ne kultūrinis žvilgis. Valstybė, apskritai, kreipia į save dėmesį kaip formali organizacija. Aiškus jos tikslas - vykdyti teisę ir palaikyti tvarką, laiduoti saugumą viduje, ginti kraštą nuo priešų etc. Ji turi aiškiai apribotą teritoriją, kurios gyventojai jai priklauso. Šioje teritorijoje veikia atitinkamas valdžios aparatas, leidžiami įstatymai, nustatytais sankcijomis kontroliuojamas jų vykdymas. Tuo tarpu tauta jokia prasme nėra formali organizacija. Pats bendras gyvenimas sukuria tautą kaip savaiminę bendruomenę be jokio specialaus tikslo. Jos narius sieja tik faktinis giminingumas be jokių kitų formalinių ryšių. Nė jos gyvenamoji teritorija nėra sienomis apibrėžta. Nebūdama formali organizacija, tauta neturi nei savo formalios vadovybės, nei aplamai organizacinio aparato. Tad ir suprantama, kodėl tauta nesulaukė tokio dėmesio kaip valstybė: nereikia su tauta turėti reikalų, - savaime jai priklausoma, to lyg nę ncjaučiant. Kitaip su valstybe, kuri norint nenorint normuoja savo pavaldinių gyvenimą ivairiomis prievolėmis.

Panašiai atrodo ir istoriniu žvilgiu: valstybės lėmė istorijas eigą, o tautas į istorijos sceną išvedė tik prancūzų revoliucijos išpopuliarintos liberalinės demokratijos idėjos, o vėliau romantikų "misticizmas". Iš tiesų naujas dalykas yra ne aplamai tautos, o tik tautinė valstybė. Atremti valstybę į tautą tai pripažinti kiekvienai tautai teisę į savo nepriklausomą valstybę. Tai ir krikštijama "moderniuoju nacionalizmu".

5. Paneigus tautą kaip prigimtine bendruomenę ir laikant ją tik praeinamu reiškiniu, nuosekliai einama toliau - tuštinama pati tautos sąvoka. Turiu galvoje tokią tautos įprastinės sampratos kritiką, kuri tautą palieka be savito turinio ir paverčia tik nacionalizmo forma.

Tradiciškai tauta apibrėžiama bendruomene, kurią sieja bendra kilmė, bendra kalba, bendras gyvenimo būdas, bendras istorinis likimas. Pagrįstai galima tokią tautos apibrėžtį laikyti sąlygiška. Tik reliatyviai galima kalbėti apie bendrą kilmę, turint mintyje ne rasę (nes jokia tauta nėra rasiškai gryna), bet tik tam tikros mišrios

rasinės kilmės žmonės, būtent tą ilgą protėvių eilę, kuri sudaro atitinkamos tautos istorinį pagrindą. Didelės reikšmės turi bendra kalba, bet nė kalbos negalima tapatinti su tautybe. Bendras gyvenimo būdas, sudarantis tautinį charakterį, irgi laiko būvyje gali keistis. Bendras istorinis likimas gali vienon tauton sutelkti ir skirtingas etnines grupes, ir atvirkščiai: skirtingas istorinis likimas gali išskirti ir giminingas etnines grupes. Visi minėtieji veiksniai, skirdami vieną bendruomenę nuo kitų ir ją iš vidaus siedami, yra reikšmingi tautai susiformuoti. Tačiau nė vienas iš jų nėra absoliučiai būtinas, nes kiekvieno iš jų gali ir stokoti tai ar kitai tautai. Nemaža tautų iš dalies, o amerikiečiai visiškai stokoja bendros kilmės, šveicarai ar belgai - bendros kalbos, etc. Kad ta ar kita tauta gali stokoti to ar kito ryšio, liudija, jog visi jie tėra materialiniai tautos elementai, tik "medžiaga", iš kurios tauta susiformuoja¹⁷

Kada tautiškumą ("nacionalizmo") kritikai nurodo šitokių tautinių elementų reliatyvumą, jie turi pagrindą. Priešingai, greičiau naivūs pasirodo tie tautiškumo gynėjai, kurie tautos "medžiagą" absoliutina ligi išvados, kad apsimai negalima visiškai nutausti (t.y. tėvų tautybę pakeisti kita). Iš nevilties galima ir dieną saulės nematyti. Todėl, nepaisydami akis duriančios tikrovės, akieji nacionalistai guodžiasi, kad ir nutautęs žmogus vis vien lieka to paties "kraujo", kurį gavo iš tėvų, ir jį ne sąmoningai, tai bent sąmonėje lieka tėvų tautybės ("lietuvis"). Deja, tautybė nėra savaime paveldima, bet perieikiama taip pat, kaip kultūra. Ne pačiu gimimo faktų perimama tėvų tautybė, o jaugimu į atitinkamos tautos kultūrą. Kam lieka svetima tėvų tautos kultūra, tas ir pats lieka svetimas savo tėvų tautai, nes jau kita tauta jam yra tapusi sava.

Kaip visi minėtieji tautos elementai sudaro jos "medžiagą", taip kultūra yra tautos "forma", kuri materialinius tautos elementus sulydo į vieną visumą ir tuo būdu suformuoja tautinę individualybę. Kilmės, kalbos ir kitokį bendrumą kultūra paverčia tautiniu vieningumu, etnine bendruomene - tikra tauta. Tauta iš esmės yra kultūrinė bendruomenė, nes ne kitu keliu tauta susikuria, kaip išplėtodama savitą kultūrą. Šita prasme ir galima sakyti: kultūra sukuria tautą¹⁸. Visi tautiniai ryšiai, arba tautos elementai, priklauso kultūrai (neišskyrus nė "bendros kilmės", nes ir ši pastaroji daugiau reiškia ne rasinį, bet etninį bendrumą). Kaip, apskritai, nėra žmogaus visai be kultūros, taip nė primityvios etninės bendruomenės nėra be jokios kultūros. Todėl jos ir yra užuomazgos išaugti tautomis, pasiekus aukštesnio lygio kultūrą. Savo ruožtu, kai išplėtojama savitėsnė kultūra, ir tautinė sąmonė ima bręsti. Tauta išbunda, suvokdama pati save ir norėdama būti, kas ji yra. Šituo atžvilgiu tauta atrodo jau nebe prigimties, bet valios dalykas - paties žmogaus apsisprendimas.

"Tautos egzistencija yra kasdienis plebiscitas"¹⁹ - savo laiku formulavo E. Renanas, norėdamas tautinio solidarumo apsisprendimą iškelti pačiu esminiu

¹⁷ Plačiau tautinius ryšius aptariau knygoje "Tauta ir tautinė ištikimybė" (1961) 65-78 psl.

¹⁸ Minėtoje knygoje kultūra kaip tautos "forma" analizuota 78-97 puslapiuose.

¹⁹ E. RENAN, Qu'est-ce qu'une nation, Paris 1882, 27 psl.

tautos pradū. Visai panašiai skamba ir H. Kohno tezė: "Tautybę sudaro apsisprendimas sudaryti tautybę" (Nationality is formed by the decision to form a nationality)²⁰. Formulės tapačios, bet prasmė skirtinga. E. Renanui "kasdienis plebiscitas" reiškia patriotinį išpažinimą, kad tauta yra moralinė bendruomenė, pagrįsta "pasiaukojimo jausmu" ir "aiškiai išreikštu noru tęsti bendrą gyvenimą". Priešingai, H. Kohn, suveddamas tautybę į apsisprendimą, nori įteigti, kad tautybė tesiremia nacionalistiniu nusistatymu, kurį reikia ne puoselėti, bet slopinti.

Kraštutinumai visada yra vienašališki ir dėl to klaidingi. Naivu pasitikėti, kad galima ir tautybę paveldėti, kaip iš savo tėvų paveldime tam tikras fizines ir psichines savybes. Bet lygiai nerealū vaizduotis, kad tik apsisprendimas sudaro tautybės pagrindą.

6. Pastarasis vienašališkumas vaizdžiai išskyla Felikso Jucevičiaus tautiniuose svarstymuose. Iš vienos pusės, ir jam "mūsų amžiaus vienas didžiausių mitų yra tauta". Laikydamas "nacionalizmą" (nors aiškiai jo ir neapibrėžęs) "liga", jis susirūpinęs, kad ši liga "Europoje siautėja per paskutinius du šimtmečius". Tačiau iš antros pusės, nors ir perimdamas savąją tautos sampratą iš internacionalistų (visų pirma, atrodo, iš H. Kohn), F. Jucevičius anaipol pats nesiima kosmopolitizmo propaguoti. Priešingai, atrodo, jis nuoširdžiai pergyvena senosios mūsų išsivijios Amerikoje likimą. Jam skaudu, kad "ortodoksai" nori "nurašyti" lietuviškai nebeakbančiuosius ir juos laikyti "lietuviybės kapinynu". Šiuo reikalu F. Jucevičius rašo: "Žinote, kas yra kaltas dėl šito 'kapinyno'? Ne Amerikos lietuviai, bet lietuviai iš Lietuvos. Lietuviai Amerikoje nemirė savo mirtimi, o juos išmarino lietuviybės mitu gyvenę ultrapatriotai"²¹ (tekste "ultra-patrijotai" - J. G.). Pačių "ortodoksų" lietuviybės filosofija yra kalta dėl šito "kapinyno". Norint, kad "ateinančios kartos prisikeltų", pagal F. Jucevičių reikia remtis "ne romantiniu nacionalizmu, o realiosios tautybės principais"²².

Kokie gi šios "realios tautybės principai"? Iš tikrųjų, ne rasė, ne kalba ar žemė pagimdo tautas. Tai kas?". Geriausiu atsakymu į šį klausimą F. Jucevičiui yra F. Schillerio dramoje Wilhelm Tell perteikiami šveicarų legendinės priesaikos žodžiai: "Mes norime būti vieninga brolių tauta". Kiekvienos tautos pradžioje glūdi šitame nore būti broliais, apsisprendime gyventi kartu". Jei šis noras bei apsisprendimas blėsta, tai ir pati tauta blėsta. "Tauta miršta ne tuomet, kai jos nariai nebeakba savo tėvų kalba, kai praranda savo tėviškes ar savo rasinius bruožus, bet kai jie atsisako gyventi kartu ir bendradarbiauti"²³.

Matyti, kad F. Jucevičiaus "realiosios tautybės" samprata remiasi nuvertinimu tautos elementų, arba "medžiagos", ir atitinkamu suabsoliutiniu tautinio apsi-

²⁰ H. KOHN, *The Idea of Nationalism*, 15 psl.

²¹ F. JUCEVIČIUS, *Apie tautybę, mitus ir kita*, žr. *Ateitis*, 1966m. 8 nr., 187 psl.

²² F. JUCEVIČIUS, *Tauta tikrovės ir mito žaisme*, Putman 1970, 30 psl.

²³ F. JUCEVIČIUS, *Apie tautybę, mitus ir kita*, žr. *Ateitis*, 1966m. 8 nr., 187 psl.

sprendimo, noro "sugyventi ir bedradarbiauti". F. Jucevičius iš savo tokios tautos teorijos daro tokias praktines išvadas:

"Mano lietuviybės filosofija remiasi realiosios tautybės principais. Nesvarbu, ar jis kalba lietuviškai ar ne, ar jis gimęs iš lietuvių tėvų ar ne, lietuviu laikau kiekvieną žmogų, kuris nori būti ir laiko save lietuviu, ir tai ta prasmė, kad jis nori dirbti ir bendradarbiauti su lietuviais ir dėl Lietuvos. Lietuvių tauta yra man ne lietuviškai kalbančiųjų, kiek lietuviškai galvojančiųjų bendruomenė... Lietuvių tautos pagrindu laikau ne rasę, kalbą ir žemę, bet mūsų bendrą valią ir ryžtą būti lietuviais"²⁴.

F. Jucevičius, kaip matyti, yra tvirtai įsitikinęs, kad prieš "ortodoksų" ir "ultrapatriotų" paskleistus "mitus" pateikia "realiosios tautybės" filosofiją. Tą tvirtą įsitikinimą rodo jau pats itin pabrėžiamas asmeniškai autoritetyvus savosios sampratos dėstymas: "mano lietuviybės filosofija", "lietuviu laikau", "lietuvių tauta yra man"... Kitur ir reikalauja, apskritai, būti realiems, ir savo paties pasiryžimą tokiu būti F. Jucevičius taip išreiškė: "Jei norime išvysti naują lietuvišką pasaulį, tai turime mito tiesas pakeisti tikrovės tiesomis, įsivaizduotas problemas pakeisti realiomis problemomis... Man realus yra tas pats, kaip racionalus, kritiškas, reliatyvus"²⁵.

Vis dėlto noromis nenoromis kyla klausimas, ar tokioje tautybės sampratoje ne daugiau yra vienašališkumo, negu realumo. Nuvertindamas tautinius ryšius (kilmę, kalbą etc.), F. Jucevičius tautybę suveda tik į norą, valią, ryžtą. Tačiau ta ir yra bėda, kad, suvedus tautybę tik į apsisprendimą, šis apsisprendimas netenka bet kokio pagrindo. Kai tautybę redukuoja tik į racionalistinį apsisprendimą H. Kohn ir kiti internacionalistai, juos suprantame, nes tokia tautos samprata jie grindžia savo kosmopolitizmą. Bet sunku suprasti F. Jucevičių, norintį tokią tautybės sampratą įpiršti kaip "realią perspektyvą" lietuvybei išlaikyti. Greičiau tai išankstinė nutarimo apologija²⁶. Kaip bet koks kitas, taip ir tautinis apsisprendimas negali vykti tuštumoje, be jokio pagrindo. Jei už ką apsisprendžiama, tai dėl to, kad tai branginama. Ir jei apsisprendžiama bendrai dirbti, tai dėl to, kad yra kas nors, kas lygiai visiems brangu. Iš kur bus norima bendro gyvenimo, jei nėra dėl ko jo norėti? Normaliomis aplinkybėmis, savame krašte, tautinis apsisprendimas savaimė subrandinamas,

²⁴ Ten pat.

²⁵ F. JUCEVIČIUS, Tauta tikrovės ir mito žaisme, 14-15 psl.

²⁶ F. JUCEVIČIAUS pora 1966 m. "Ateityje" paskelbtų straipsnių apie lietuviškuosius "mitus" (Lietuviškos buities mitai, 4 nr., 80-83 psl. ir Apie tautybę, mitus ir kita, 8 nr., 184-189 psl.) sukėlė skirtingą reakciją. Kad ateitininkiškas jaunimas nebūtų dezorientuotas, nors ir neminėdamas autoriaus pavardės, rado reikalą reaguoti ir vysk. Pr. Brazys savo Romoje Vasario 16 d. proga pasakyta kalba. Dėl siūlomo kelio iš "mitologinių sambrėškų" vysk. Pr. Brazys nurodė: "Šitokio 'realistinio' galvojimo centre slepiasi pagoniškas galvojimas". Gavęs šią vysk. Pr. Brazio kalbą kaip "pirma, įspėjantį" atsakymą" į Ateityje pasirodžiusius straipsnius, ją persiunčiau Ateičiai, kur ji buvo išspausdinta 1967 m. 3 nr., 65-66 psl. Ši kalba yra perspausdinta ir nechronologiniame leidinyje Vysk. Pranas Brazys, New Yorkas 1969, 53-56 psl.

visa būtų įtaiganti tautą. Tačiau svetur augančiam jaunuoliui tautinis apsisprendimas iš tikro virsta sąmoningu rūpesčiu. Bet ir šiuo atveju jis nevyksta be niekur nieko. Jei nesukuriamas pagrindas teigiamam apsisprendimui tėvų tautos atžvilgiu, tai savaime apsisprendžiama neigiamai. Už tai apsisprendžiama, į ką jaugama.

Be lietuviško subrendimo neįmanomas nė lietuviškas apsisprendimas. Iš kurgi, lyg iš dangaus, atsirastų noras "bendradarbiauti su lietuviais" ir "lietuviškai galvoti", jei nebus į juos įtaigta? Net ir lietuviškai kalbantiems lietuviybė gali nieko nereikšti, jei nieko daugiau iš jos negavo. Bet kaip įmanoma "lietuviškai galvoti" tam, kuriam lietuviybė yra likusi visai svetima ir nepažįstama? Tuščia piktintis, kam lietuviškai nekalbantieji "nurašomi" mirusiais lietuviais, nes aplamai neįmanomas toks iš šalies "nurašymas". Niekas negali kitų nei "įrašyti" į tautą, nei iš jos "išrašyti". Kiekvienas pats "įsirašo" ar "išsirašo". Tai galioja ir išeivių tautinėje bendruomenėje. Kuriuose lietuviybė yra gyva, tie randa kelią į lietuviškąją bendruomenę, net ir lietuviškai nekalbėdami. Nėra klausimo, kad jie save laiko ir nori būti lietuviais. Bet yra klausimas, kaip šis noras gali būti pažadinamas tuose, kurie visiškai abejingi lietuviybei. Deja, F. Juzevičiaus tautos samprata neteikia atsakymo į šį klausimą. Jei nesvarbu nė lietuviška kilmė, tai kokių pagrindų gali būti norima jaustis lietuviais? Grynas noras, neatremtas į jokių pagrindą, tariant paties F. Juzevičiaus mėgiamu terminu, tėra mitas, bet ne "realiosios tautybės principas".

7. Laikant tautą tik epizodiniu, ilgainiui pranyksiančiu modernių laikų reiškiniu ir pačią tautos sąvoką atsiejant nuo objektyvaus turinio ir suvedant tik į gryną apsisprendimą, nuoseklu yra žengti ir prie tiesioginio tautos nuvertinimo. Vienu atveju nuo tautos ginama asmenybė, antru - laisvė ir demokratija, trečiu - taika ir žmonija, bet visais atvejais neskiriant teisėtą tautinio nusistatymo nuo ekstremistinio nacionalizmo.

"Ne tautos, bet asmenybės realizuoja didžiąsias vertybes. Ne asmenybė atsibaigia tautoje, bet tauta atsibaigia asmenybėse"²⁷. Taip asmenybės ir tautos santykį apibrėžia F. Juzevičius. Kad kūrybinės iniciatyvos versmė yra ne bendruomenė, bet asmuo, yra neginčijama tiesa. Bet taip pat neginčijama tiesa ir tai, kad joks kūrybinis nekuria tuštumoje, o savojoje bendruomenėje. Todėl kultūra yra ne tik asmens, bet ir bendruomenės dalykas. Ką F. Juzevičius turi galvoje žodžiu "atsibaigia", neaišku. Visiškai sutinkame, jei te būtų norima teigti, kad ne žmogus bendruomenei, bet bendruomenė žmogui. Šis bendrasis principas galioja ir tautai: ne tauta suteikia žmogui vertę, o žmogus tautai. Pats tai esu teigęs²⁸.

Iš tikrųjų F. Juzevičius žengia toliau: "Tačiau aš noriu ne tik tai pabrėžti. Mano tezė yra daug radikalesnė. Tautybė labiau siaurina asmenybę, negu praplečia...

²⁷ F. JUZEVIČIUS, Apie tautybę, mitus ir kita, žr. Ateitis, 1966 m. 8 nr., 159 psl. Plg. ir autoriaus knygą, 34 psl.

²⁸ Ideals ir laikas, Chicago, 1966, 49 psl.

Tautybė reiškia ne atvirumą, o ribotumą. Kad tautybė apriboja asmenybę, tai paliudija tautų skirtingumas. Lietuvis, latvis, vokiečiai, anglas yra skirtingi, kadangi jie turi ribotus pasaulius... Kiekviena tauta yra savo rūšies ghetto, kuriame susikuria tam tikras žmogaus tipas²⁹. Pagal tokią "daug radikalesnę" tezę F. Jucevičius nuosekliai ir kviečia "pirmoje vietoje" užakcentuoti "asmenybės suformavimą, o ne tautinį auklėjimą"³⁰, lyg tai būtų vienas antrą išskiriantys dalykai. Todėl, užuot rūpinęsis, kaip galima svetur nenuitausti, F. Jucevičius tesipiktina tais, kurie asmenybės išsivystymą sąlygoja tautybė, tėvų kalbos nemokėjimą laiko sužalojančiu asmenybę, o atitrukimą nuo tėvų tautos vadina 'dvasiniu pražuvimu': "ši tipiškai nacionalistinė tezė yra, brutališkai kalbant, melas, o švelniai sakant, mitas"³¹.

Autorius, kurie savo mintis dėsto emociškai ir dėl to su kategoriniu ab-solutumu, yra sunku suprasti, ypač tada, kai jie yra prieš ką nors sukilę (atseit, "kritiškai"). Nors daugeliui Ateities jaunųjų skaitytojų F. Jucevičiaus patetiškai sugestyvus "mitų" sklaidymas galėjo daryti įspūdį, jog pagaliau sulaukta bevykstančio nutautimo apologijos, tačiau vargu ar pats autorius turėjo tokią intenciją. Greičiausiai jam rūpėjo ne aplamai paneigti tautinį auklėjimą, o tik jį suracionalinti. Gal būtų, ir "daug radikalesne" teze tebuvo norėta paraginti, kad vengtume provincialinio uždarumo ir apskritai rūpintumėmės šviestis, nesgi buvo baigta tokiu banaliu klausimu: "kokia būtų mūsų tautos ateitis, jei mes beskaitytumėme tik lietuviškas knygas?"³². Tiesą tarant, neteko nei girdėti, nei skaityti, kad kas tokį uždarumą būtų ir skelbęs, nors ir mūsų tarpe, kaip visur, pakankamai yra tokių, kurie nemato reikalo knygomis šviestis.

Šiaip ar taip, tur būtų, ne be niekur nieko taip kategoriškai buvo skelbiama: "tautybė reiškia ne atvirumą, o ribotumą". Iš tikrųjų tai ne radikali, bet tik nepamąstyta ir dėl to drumsta tezė.

Neribotos tėra galimybės. O tikrovėje viskas yra ribota. Kiekviena galimybė, kuri realizuojama, išskiria kitas. Todėl ir negalime kitaip gyventi, kaip nuolat apsiribodami. Kiekvienas rinkimasis drauge reiškia ir apsiribojimą - nuo kasdieninių reikalų ligi paties intymiausio apsiribojimo iš visų moterų viena - ž. nona. Negi, imant pastarąjį pavyzdį, turime neapsiriboti - likti visoms moterims atvirais donžuanais?

Ne tik patys nuolat ribojamės, bet jau nuo pat gimimo esame riboti: ne mes pasirinkome savo tėvus! Bet ar turime šį ribotumą apgailėstauti? Tas pats su tautybe: negalime lygiai jausti į kelias tautas. Jei mus "riboja" ne tėvų, tai kuri kita tautybė, mums įdiegta.

Nėra ko ginčyti "ribotumo", nes tai pati bet kokio realizavimosi sąlyga. Bet kaip tik dėl to ir nereikia ribotumo laikyti lyg kažkuo neigiamu, jį priešpastatant "at-

²⁹ F. JUCEVIČIUS, Apie tautybę, mitus ir kita, žr. Ateitis, 1966 m. 8 nr., 189 psl.

³⁰ F. JUCEVIČIUS, Tauta tikrovės ir mito žaisme, 36 psl.

³¹ Ten pat, 32 psl. PLG. ir Ateities minėto numerio 138 psl.

³² F. JUCEVIČIUS, Apie tautybę, mitus ir kita, žr. Ateitis, 1966 m. 8 nr. 189 psl.

virumui". "Skirtingumas reiškia ribotumą. Lietuvis, estas, anglas, prancūzas skiriasi vienas nuo kito"³³. Kodėl šis tautinis savitumas F. Jucevičiaus lūpose skamba lyg pasmerkimu? Savitumas gali baidyti tik tą, kurio idealu būtų uniformizmas. Sunku suprasti, kodėl savitumo vertės neįžvelgia žmogus, kuris taip akcentuoja asmenybę, o ne kolektyvą garbina.

Iškelti pagrindine teze, jog "tautybė reiškia ne atvirumą, o ribotumą", yra nesusipratimas. Tauta asmenį ne "riboja", o sudaro jam erdvę dvasiškai išbusti ir išsiskleisti, perimant kultūrinį paveldėjimą. "Kultūrai tautinis aspektas yra antraeilis dalykas"³⁴. Tai vėl drumsta dviprasmybę. Tiesa, kad visa, kas laimima, laimima ne vienai tautai, o visai žmonijai. Šia prasme kultūra iš tikro yra anttautinė. Tačiau kultūrinė pažanga vyksta ne kažkokioje abstrakčioje tuštumoje, o konkrečiose tautų bendruomenėse. Ir šita prasme kiekviena tauta turi savitą kultūrą, kuri ir sudaro jos (tautos) individualybę. Visuotinė kultūra yra tautinių kultūrų vaisius. Kultūrinis žmonijos lobynas telkia visų tautų įnašus.

8. F. Jucevičiaus tautiniai samprotavimai tik drumstai ataido tas mintis, kurias nedviprasmiškai propaguoja internacionalizmo bei kosmopolitizmo ideologai. Manipuliuojant "nacionalizmo" žodžio daugiareikšmiškumu, nacionalizmo kritika nukreipama prieš pačias tautas – skelbiama, kad tautos sunyks ar bent neteks turimojo vaidmens.

Žinoma, nė patys karščiausi kosmopolitizmo apologetai negali paneigti, kad tautų sąmonės išbudimas neatsiejamai buvo ir apamai laisvės sąmonės išbudimas. Net ir toks griežtas "nacionalizmo" kritikas, kaip B. C. Shafer, pripažįsta, kad savo laiku "tautinė idėja ir tautinė valstybė (nation-state) tapo instrumentai, kuriais žmonės galėjo laimėti laisvę ir siekti laimės"³⁵. Dabar gi, H. Kohno žodžiais, "nacionalizmas" nebe grindžia individo laisvės ir laimės, bet greičiau joms gresia. Savo laiku buvęs "didi gyvybės jėga, skatinusi žmonijos pažangą", dabar "nacionalizmas" tampa "žmonijos žygyje bereikalingu balastu (dead Weight)". Todėl ir siektina tautiškumą "nupolitinti" (depolitizuoti), atsieti nuo "politinės organizacijos" (suprask: nuo valstybės)³⁶.

Ne kartą nacionalizmo žodį dėjome į kabutes pabrėžti, kad šiuo žodžiu dažnai turima galvoje ir tai, kas, mūsų nuomone, nepriklauso šiam "-izmui". Daugeliui būtent šio žodžio kone pagrindinė reikšmė yra pati tautinės valstybės mintis. Tautinės valstybės paneigimas dažnoje "nacionalizmo" kritikoje sudaro patį jos branduolį.

Tautinės valstybės principas yra sulaukęs pasmerkimo ne tik iš kosmopolitizmo apologetų, bet ir iš daugelio kitų, ypač didžiųjų tautų atstovų. Tarp jų yra ir

³³ F. JUCEVIČIUS, Tauta tikrovės ir mito žaisme, 34 psl.

³⁴ Ten pat, 58 psl.

³⁵ B. C. SHAFER, Nationalism, 115 psl.

³⁶ H. KOHN, The Idea of Nationalism, 22-24 psl.

prancūzų katalikų filosofas J. Maritain, žinomasis "pilnutinio humanizmo" ideologas. Jam taip pat tautinė valstybė yra "mitas", nelemtai suplakantis tautą ir valstybę. Kad kiekviena tauta turi teisės sudaryti valstybę, Maritainui tėra "tarimasis tautybių principas". O "autentiškas tautybių principas" pagal Maritainą būtų taip formuluotinas: "Politisinis kūnas privalo plėtoti ir savo dinamiškumą, ir žmogiškųjų laisvių pagarbą taip, kad tos bendruomenės, kurias jis telkia, drauge turėtų ir savo prigimtines teises pilnai pripažintas, ir drauge savaimingai telktųsi į vienintelę aukštesnę ir sudėtingesnę tautinę bendruomenę."³⁷

Toks "autentiškas tautybių principas" tepalaimina nuo seno didžiųjų valstybių praktikuotą asimiliacijos politiką, bet mažosioms tautoms jis skelbia ne laisvę, o mirtį. Kiekviena valstybė faktiškai remiasi atitinkama tauta, net ir tada, kai ji yra pajungusi daugiau tautų. Tačiau pastaruoju atveju tos kitos tautos tiesiogiai ar netiesiogiai yra slopinamos - lydomos į "vienintelę aukštesnę ir sudėtingesnę tautinę bendruomenę". Patiems "lydytojams" tai atrodo savaimingas vyksmas. Deja, "lydomiesiems" tai reiškia kėsiniimąsi ne tik į jų laisvę, bet ir į tautinę gyvybę. Skaudi istorinė patirtis iškėlė tautinės valstybės principą, pripažįstantį tautoms teisę laiduoti savo laisvę nepriklausomomis valstybėmis. Tautų laisvės ilgesio žiebia tautinės valstybės idėja negali savo vertės prarasti, nes niekada laisvė gyventi negali būti pakeičiama laisve "lydytis". Kaip anksčiau, taip ir dabar autentiškas tautybių principas yra ne Maritaino formuluotasis, o demokratinio tautų išbudimo iškeltas: laisva tauta nepriklausomoje valstybėje!

Be abejo, paradoksiška, kad tautinės valstybės mintis, kurią žiebiė demokratinė valstybės samprata, dabar imama laikyti "antidemokratinės reakcijos" apraiška. Kokiu pagrindu? Todėl, Maritaino žodžiais, kad tautinė valstybė vedanti į valstybinį totalizmą, tampanti "kultūrinė, ideologinė, cezaropapstinė, totalistinė". Tapatį totalizmo priekaištą tautinei valstybei kartoja ir kitijos priešininkai. Nepagrįstas šis priekaištas: tauta yra ne totalinė, o (pasinaudojant G. Gurvitch terminu) globalinė bendruomenė, kaip lygiai jungianti visus jos narius ir liekanti aukščiau visų kitų skirtybių. Lygus visų jungimas daro tautą iš esmės svetimą bet kokiai totalizmui, pasireiškiančiam dalies kėsiniimuisi visiems atstovauti ir tuo būdu paneigti laisvę. Visus telkdama, tauta iš prigimties yra visų laisvės versmė. Jokia atskira grupė neturi teisės savo pažiūrų bei nusistatymų laikyti visos tautos valia. Tauta nesutampa nei su jokia atskira kultūros kryptimi, nei su jokia atskira ideologija. Visos tautoje gyvos dvasinės srovės dalyvauja tautinės kultūros kūryboje. Būdamą pluralistinę bendruomenę, tauta nieku būdu neskatina valstybės į totalizmą. Priešingai, bet koks totalistinis prievartavimas yra nusikaltimas prieš tautą dėl to, kad iš bendros visų motinos tautą jos daliai paverčia pamote. Partinis absoliutizmas, o ne tauta yra totalizmo pagrindas³⁸.

³⁷ J. MARITAIN, *L'homme et l'état*, Paryžius 1953, 7-8 psl

Bet ar naciai ir fašistai nebuvo tautos padarę stabu, ją iškėlę aukščiau doros ir teisės, jos vardan vykdę terorą ne tik užimtuosiuose, bet ir savo pačių kraštuose? Be abejo, tokios tautinės valstybės, kokias buvo sukūrę naciai ir fašistai, buvo nežmoniškos dėl savo zoologinio nacionalizmo. Bet tokį nacionalizmą ir reikia pasmerkti, o ne tautinę valstybę apskritai. Neteisu tokio nacionalizmo antihumaniškumą naudoti argumentu prieš pačią tautinę valstybę, nesgi tautų laisvės mintis pačia savo esme yra humaniška. Neskirti nacionalistinės tautos sampratos nuo pačios tautinės valstybės idėjos, Pr. Dovydaičio dažnai kartotu palyginimu pasinaudojant, yra lygu su nešvari vandeniu iš geldos išpilti ir išpraustąjį vaiką...

Kiekviena idėja, ne tik tautinė, iškreipiama ir suprofanuojama, kai ją savo vėliava iškelia vienoks ar kitoks fanatizmas. Betgi ne iš inkvizicijos ar kitų istorinių dėmių vertinama krikščionybė. Reikia būti tokiems pat fanatikams, kad apie krikščionybę būtų sprendžiama tik iš ir jos istorijoje pasitaikiusio fanatizmo apraiškų. Ir demokratinė valstybė slepia savyje pavojų būti suteršta, kai laimėjusioji dauguma piktnaudžiauja turimąja valdžia. Niekam neateina galvon dėl to apkaltinti pačią demokratiją. Tas pats yra ir su tautine valstybe. Nėra ji saugi nuo fanatiško nacionalizmo. Tad ir reikia prieš šią pagundą budėti. Tačiau nieku būdu tai nėra pagrindas pačią tautinę valstybę neigti.

Kaip visi žmonės turi teisę į laisvę, taip visos tautos turi teisę laisvai gyventi. Tautos ir žmogaus laisvė yra neatsiejamas dalykas. Ne abstraktos piliečiai individai sudaro valstybės piliečius, o žmonės, priklausantys atitinkamai tautai. Neturėti tautai laisvės lygu jos neturėti patiems žmonėms. Žmogaus laisvei esmiškai priklauso ir tautinė laisvė.

9. Iš nacionalizmo baimės neigiamai nusistačius tautinių valstybių atžvilgiu, savaime mažosios tautos turi rodytis nesančios vertos kurti savo nepriklausomas valstybes. Pripažįstama Afrikos žemynui teisė, nusikračius kolonializmo, parceliuotis kaip tinkami. Tačiau sovietinės imperijos atžvilgiu tededamos viltys į jos vidinę liberalizaciją. Pavergtųjų tautų klausimu laikomasi atkaklios tylos, lyg išvis tokio klausimo nebūtų. Taip pat atkakliai tylima, kaip karštai piktinamasi, kad savo laikui buvo tylėta dėl to, kas dėjosi Hitlerio metais Vokietijoje. Kalta yra ir tyla. Kai užmerkiama akys prieš pavergtųjų tautų likimą, bėgimas nuo "nacionalizmo" nejučiomis virsta netiesiogine imperializmo apologija.

Iš esmės bet koks fanatinis nacionalizmas yra antihumaniškas ir pavojingas. Tačiau neabejojamai daug pavojingesnis yra didžiųjų, o ne mažųjų nacionalizmas. Būdinga didžiųjų tautų, sukūrusių savo galingas valstybes, nacionalizmo apraiška yra laikyti tautinę laisvę tik savo pačių privilegija. Kada kalba apie grėsmę "laisvajam pasauliui", turi galvoje tik save pačius, o dėl mažesniųjų tautų pavergimo nė kiek nesisieloja.

³⁸ Plačiau J. Maritaino pažiūros tautinės valstybės klausimu vertintos knygoje "Tauta ir tautinė ištikimybė", 47-59 psl.

Neigiamas tautinių valstybių vertinimas ideologiškai dengiamas antinacionalizmu. Bet kai tokį antinacionalizmą skelbia didžiųjų galybių atstovai, dažnai iš tikro jaučiamas tik paprastas įsitikinimas, kad geriau didelės, o ne mažos valstybės. Sakysime, amerikietinio internacionalizmo apaštalas B. C. Shafer tiesiog apgailestauja, kad nė vienam valdovui nebuvo įmanoma visos Europos nukariauti ir dėl to susikūrė ne viena imperija, o eilė nepriklausomų monarchinių, o vėliau tautinių valstybių³⁹. Daug ir kitų panašiai galvoja.

Su pagrindu olandų (atseit, vienos iš mažųjų tautų) istorikas J. Huizinga kelia abejonę, ar iš tikro reikštų pasauliui palaimą mažesnių politinių ir kultūrinių vienetų absorbavimas į didesnius. Jo žodžiais, dabar tikrai pravartus kiekvienas žodis, užtariantis mažuosius, nes mūsų amžius linkęs akiai lenktis prieš kiekvįbinį didumą. "Kiekybės vertės pervertinimas yra modernaus žmogaus, apsvaiginto greičio, mechaninės jėgos ir judrumo triumfu, vienas pigiausių prietarų"⁴⁰.

Ir mažosios tautos turi lygią teisę laisvai gyventi, kaip ir didžiosios, nes kultūrinė didybė yra lygiai įmanoma visoms tautoms. Nė viena didžiųjų imperijų tiek nepraturo žmonių, kiek mažomis miestų valstybėlėmis susiskaldę senieji graikai, visų pirma demokratiniai Atėnai. Flamai ir olandai įsirašė Europos dailės istorijon lygiomis su didžiosiomis tautomis. Tarp didžiųjų muzikos kūrėjų turime vengrus Fr. Lisztą ir B. Bartoką, čekus B. Smetaną ir A. Dvoržaką, norvegą E. Griegą, suomį J. Sibelius. Norvegų literatūrinį įnašą skelbia H. Ibsenas, K. Hamsunas, S. Undset ir kiti. Danai pasauliui davė ir pasakos genijų H. Anderseną, ir filosofą S. Kiškegaardą. Iš didžiųjų pedagogų J. A. Komenskis (Comenius) yra čekas, o H. J. Pestalozzi - šveicaras. Tarptautinei teisei padėjo pagrindus olandas H. Grotius. Tai tik keli pavyzdžiai prisiminti mažųjų tautų didelių kūrėjų vardai. O kiek laiko būvyje kone visose srityse žymių vyrų išaugino žydai!

Žinoma, apamai savo kultūrinį įnašą pasaulio scenoje pirmąją didžiosios tautos, nes jos turi daugiau žmonių, labiau pajėgia globoti savo kūrybinius talentus ir savaime sudaro sąlygas lengviau pasiekti tarptautinę viešumą. Bet tai nieku būdu nereiškia jų pačių didesnio kultūringumo. Pačios tautos kaip tokių kultūringumo matas yra ne nobelinų laureatų skaičius, o visų jos narių šviesumas, kultūrinių interesų platumas bei gilumas. Šiuo atžvilgiu ir mažosios tautos gali lygiomis atsistoti šalia didžiųjų. Netgi ne viena mažoji tauta šiuo atžvilgiu pralenkia ne vieną didžiąją tautą. Aplankius Europą, akivaizdžiai matai, kaip šiuo atžvilgiu toli nuo šveicarų atsilikę amerikiečiai, nepaisant visos savo technologinės pažangos.

Visai kitas klausimas, kad "sunku būti mažos tautos sūnumi", kaip kartą pokalby neužiomis prasitarė vienas iš pavergtosios tėvynės laisvajame pasaulyje prasimušti, negu iš didelės tautos: didžiosios tautos lyg savaime sudaro "pasaulinę sceną". Tai noromis nenoromis patiria ir laisvų mažųjų tautų kūrėjai. Dar labiau tai

³⁹ B. C. SHAFER, *Nationalism*, 68 psl.

⁴⁰ J. HUIZINGA, *Men and Ideas*, 141 psl

turi pajusti sovietinėje imperijoje atsidūrusių mažųjų tautų talentai. Nors ir kaip bebūtų ši imperija vadinama "brolišką tautų šeima", pavergtąsias mažąsias tautas goži "didysis brolis" - rusai. Įtikti Maskvos viešpačiams yra būtina sąlyga ne tik pasiekti sovietinę viešumą, bet ir savo pačių tautoje reikštis. Kitu būdu savo "mažumą" patiriame laisvajame pasaulyje, ypač "katiliniuose" kraštuose. Ideologiniu atžvilgiu niekas čia nerikuoja į "generalinę liniją": esame laisvi reikštis, kaip norime. Tačiau į bet kokią tautinę kūrybą iš aukšto žvelgiama tik kaip į "etninę saviveiklą". Kai vieni didžiuojasi savo "didžiavertiškumu", kiti savaimė gundomi į "menkavertiškumo" jausmą. Būdingai šis jausmas prasiveržia kad ir tokiu klausimu: "Kiek mes turime vardų, kurie būtų žinomi už Lietuvos ribų?"⁴¹. Savinieka nieko nepadeda, tik užmuša žmoguje kūrybinę iniciatyvą, jį tartum dvasiškai paraližuoja. Kiekvienam žmogui natūralu save gerbti, o ne niekinti. Ypač mažos tautos nariams reikia sveikos savigarbos. Tačiau tikra savigarba negali remtis tuščiu ir dėl to iliuziniu pūtimusi. Realiai žvelgti į tikrovę yra ir "receptas" nuo saviniekos, ir pagrindas išlaikyti savigarbą. Vieną dalyką užmirštame: kiek sena mūsų istorija, tiek naujakuriška mūsų tautinė kultūra. Tesame pačioje mūsų tautos kultūrinio išsiskleidimo pradžioje. Tik tai įsisaugojant, galima blaiviai vertinti ir praeitį, ir ateitį, neniekinant pirmosios, bet ryžtantis antrajai.

10. Kokiu pagrindu mažesnės tautos turi ir mažesnę teisę organizuotis nepriklausomomis valstybėmis? Mažumas ar didumas šiuo atveju iš esmės nieko nereiškia. Pati tokia diskriminacija yra tipingai nacionalistinė savo atviru egoizmu: kas sau patiems pripažįstama, tas kitiems paneigiama. Baigti "nacionalizmo" kritiką tokiu brutaliu imperializmo pateisinimu būtų per daug prieštaringa. Todėl verčiau sentimentalai svajojama, kokią palaimą žmonijai atneštų kosmopolitizmas: tautas "depolitizavus" ar, dar geriau, joms išblėsus, būtų žmonijai užtikrinta taika ir pasiekta visuotinis broliškumas. Lyg tik tautos dabar neleidžia šio idealo pasiekti!

Todėl, pavyzdžiui, B. C. Shafertaipir samprotauja. Kaip tautos praryja mažesnes socialines grupes ("kaimus, miestus, feodalines kunigaikštijas"), taip savo ruožtu ir tautos galėtų būti absorbuotos į platesnius ir daugiau žmonių poreikius atitinkančius socialinius junginius, būtent: "arba inkorporuoti į naujas dideles imperijas arba susijungti į regionines federacijas, gal būtų, į vieną pasaulinę federaciją". Skirtumai tarp tautų yra daugiau joms propagandiškai įdiegti, negu realūs. Daugiausia tautas istoriškai skiria, kad "jos veda į karus", turėdamos konfliktus kaip tik "dėl panašių siekimų - prestižo, galios ir saugumo". Taip žvelgdamas į tautas, B. C. Shafer apgailestauja: kai rasizmas pamaži blėsta, tai nacionalizmo dar laikomasi taip atkakliai, kaip kad galima tik prietarų laikytis. "Žmonija atrodo jungiama bendro noro save sunaikinti, ir nacionalizmas tam šiandien yra populiariausias metodas"⁴².

Reikia šiek tiek nustebti, kad tas pats autorius, kuris skelbia tautas pasirodžiusias

⁴¹ F. JUCEVIČIUS, Lietuviškosios buities mitai, žr. Ateitis, 1966 m. 4 nr., 82 psl.

⁴² B. C. SHAFER, Nationalism, 212, 235, 227 psl

tik moderniaisiais laikais, jų realia istorine reikšme laiko tik vedimą į karus. Ne su modernių laikų tautomis karai prasidėjo. Nuo pat senovės istorija jų kupina. Kovojo tarp savęs senųjų graikų, o naujaisiais amžiais italų miestų valstybės. Ir imperijos kūrėsi ne kitu keliu, kaip karais. Koks pagrindas tikėti, kad tautoms įsijungus į "naujas dideles imperijas", bus žengiama taikos linkui? Realiau prileisti, kad didesnių galybių ir karai bus didesni. Pakankamai tai parodė jau du pasauliniai karai.

Tiesa, kad atominio karo galimybė yra padariusi taiką žmonijos likimine problema. Pirmąkart istorijos būvyje komunikacinė pažanga visas tautas suvedė į vieną pasaulį. Plečiasi tarp tautų kultūriniai santykiai ir tuo būdu vis gilėja žmonijos vienybė. Svarbu, kad tautas siėtų ir geri politiniai santykiai. Kelias į taiką yra ne tautų slopinimas ar imperijų kūrimas, o laisvų tautų darni bendruomenė. Naivu pasitikėti, kad juo mažiau bus valstybių (t.y. juo daugiau bus didesnių ir tuo pačiu daugiau valstybių), juo daugiau bus pagrindo taikai. J. Huizinga teisingai pastebėjo: "Kiekvienam turi būti aišku iš vieno tik žvilgtelėjimo į pasaulio istorijos težinomuosius kelis tokstantmečius, kad šis didžiai vargintasis mūsų pasaulis daugiau kentėjo nuo Grosstaateri (didžiavalstybiškumo - J. G.), negu nuo Kleinstaateri (mažavalstybiškumo - J. G.). Gal būtų, jei civilizacijos pagrindai nebus sugriauti ir įstatymas vėl atgaus savo galią, kada nors pajuoka taps Grosstaateri"⁴³. Šie olandų istoriko žodžiai, rašyti II pasaulinio karo pradžioje, nenustojo savo vertės, nors ir ne naciai su fašistais jį laimėjo. Ir po šio karo nesumažėjo taikos rūpestis - kaip tik dėl didžiųjų galybių dominavimo ir pasaulio dalijimosi įtakos sferomis. Jungtinių Tautų Organizacija neatsitiktinai yra dar bejėgiškesnė už tarpkario Tautų Sąjungą.

Atskiras dalykas yra federalizmo idėja: laisvas tautinių valstybių, iš dalies aprėžusių tradicinį suverenumą, federacinis susitelkimas. Toks demokratinis federalizmas neturėtų nieko bendra su imperializmu, paremtu vienos tautos išskirtiniu dominavimu, todėl ir nesiektų federacijon susijungusių tautų sulydymo⁴⁴.

Taikos vardan laukiant tautų išblėsimo, remiamasi išankstiniu nusistatymu, lyg tautos būtų žmonijos priešas. Toks antinacionalizmas yra tos patrosišios nusiteikimas, kaip smerkiamasis nacionalizmas. Kaip tautą neslopina asmens, taip ir tautos neskaldo žmonijos. Kaip tauta yra "bendruomenių bendruomenė"⁴⁵ atžvilgiu savo dalinių grupių, taip savo ruožtu žmonija yra tautų bendruomenė. Tautų individualumas ne skaldo žmoniją, bet išskleidžia jos turtingumą. Prancūzų filosofo M. Blondelio žodžiais: "Žmogiškoji prigimtis yra tokia turtinga vidinėmis galimybėmis,

⁴³ J. HUIZINGA, *Man and Ideas*, 144-145 psl.

⁴⁴ Žr. A. RAMONO veikale "Iš sutemų į aušrą" (Torontas 1967) straipsnį apie federalizmą, 60-88 psl.

⁴⁵ J.-T. DELOS *La nation*. Montreal 1944, 2 tomai, Tai viena brandžiausių knygų tautos klausimu

kad visos jos negalėtų būti išplėtos vienintele lytimi, vienoje tautoje ir toje pačioje epochoje"⁴⁶. Todėl ir utopiška svajoti, kad vienaulytė žmonija, sutirpdžiusi tautas, galėtų jas atstoti. Tik tautų įvairybė įgalina žmogiškąją prigimtį išskleisti visą savo turtingumą. Tačiau, iš antros pusės, jokia atskira tauta neišsemia visų žmogiškųjų galimybių. Todėl nė viena tauta negali užsiskleisti nuo kitų, savęs pačios nenukriusdama. Ne atšiaurus užsisklendimas, o vienu kitoms atvirumas yra kelias tautoms ir savąsias galimybes plėtoti, ir teiktis į žmonijos bendruomenę. Kaip visi žmonės yra lygiai vertingi savo žmogiškuoju pašaukimu, taip ir visos tautos yra lygiai vertingos savo individualybės išplėtojimu. Kosmopolitiškai svajoti betaute žmoniją - tai svajoti ne turtingesnę, bet skurdesnę žmoniją⁴⁷.

11. Nėra klausimo, ar tauta yra žmogiškoji tikrovė. Kiek istorija siekia praeitį, visada rado tautas. Vienoms išblėstant, iškilo kitos. Visuomeninių santykių raidoje keitėsi ir tautų pobūdis. Ateityje tautos taip pat transformuos, dėl glaudesnių tarpusavio santykių daugiau "internacionalės". Bet vargu ar bus sulaukta kosmopolitų besiligimo tautų išnykimo. Svarbiausia, visai nėra pagrindo to ir laukti, lygtautos būtų koks parazitas, nuo kurio reiktų žmoniją apvalyti. Patys kosmopolitizmo apologetai pripažįsta, kad demokratinis tautų išbudimas sugyveno žmonijos pažangą. O kad vėliau iškilo nacinis ar kitoks fanatinis nacionalizmas, tai jau kitas dalykas. Nė pačios tautos kaip tokios kaltos, kad jų vardan kūrėsi diktatūros, įsižiebė pasauliniai karai, vyko elementarių žmoniškumo principų barbariškas paneigimas. Tačiau tokia patirtis aiškiai rodo, kad kaip apskritai žmogus nėra "anapus gėrio ir blogio", taip ir jo nusistatymas tautos atžvilgiu nėra arapus moralės.

Dora mylėti savo tautą, bet privalu ją dorai mylėti. Kaip apskritai, taip ir tautos meilė nėra lygiavertė: "mylėti savo tautą galima tinkamai ir netinkamai" (St. Šalkauskis). Kiek dora meilė yra išgananti, tiek nedora - žudanti. Pagal tai St. Šalkauskis savąją tautos filosofiją ir grindžia griežtu tikrojo patriotizmo skyrimu nuo "nulemtos jo karikatūros"⁴⁸ - nacionalizmo.

Tikrasis patriotizmas, kaip dora savosios tautos meilė, St. Šalkauskiui, iš esmės yra dorybė. Tai "tautinės savo individualybės meilė pagrįsta pageidavimu savo tautai dvasinės didybės", ir todėl tiek atskiram asmeniui, tiek pačiai tautai tampanti "tobulėjimo ir kultūrinės pažangos veiksmu"⁴⁹. Mylėti savo tautą tai ryžtis ir pačiam tobulintis, nepasiterkinant tik paprastu sentimentu; neužmerkti akių prieš savosios tautos netobulybes, bet su jomis griežtai kovoti; nė vienai tautai nepuoselėti neapykantos, bet pripažinti visų tautų moralinę lygybę ir dėl to visas jas lygiai gerbti; rūpintis savosios tautos darniu jungimusi į žmonijos šeimą ir atitinkamu įnašu į jos visuotinę kultūrą.

⁴⁶ M. BLONDEL, *L'action*, Paryžius 1937, II tomas, 496 psl.

⁴⁷ Kosmopolitizmo klausimu plačiau žr. Tauta ir tautinė ištikimybė 64-65, 106-110 psl.

⁴⁸ ST. ŠALKKAUSKIS, *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, Kaunas 1933, 86 psl.

⁴⁹ Ten pat, 111 psl.

Priešingai, nacionalizmas Šalkauskiui iš esmės nedoras kaip "neprotinga savo tautos meilė, iškelti tautybę aukščiau už dorą ir teisę"⁵⁰ ir suvedanti tautos didybę "prie materialinės bei fizinės galybės, neribojamai ir neteisėtai plečiamos"⁵¹. Paneigdamas dorinių principų privalomumą ir tautinei politikai, "nacionalizmas yra politinio banditizmo veiksnys tiek užsienio, tiek vidaus politikoje"⁵². Abiem atžvilgiais nacionalizmas yra tikrojo patriotizmo priešybė. "Tikras patriotizmas tesuderinamas vien su tikru demokratizmu, ir kas tai pamiršta, negali būti tikras patriotas"⁵³. Priešingai, nacionalizmas, nors ir skelbdamas tautinę vienybę, vidaus santykiuose savonetolerancija skatina nesantaiką ir veda į partinę diktatūrą. Tikras patriotizmas iš esmės yra antiimperialistinis: "kovoti tiek su savo tautos, tiek su kitų tautų imperializmu sudaro ne tik teisę, bet ir prievolę kiekvienam tikram patriotui"⁵⁴. Tuo tarpu nacionalizmas tiek pat esmingai yra imperialistinis: "nacionalizme turi savo šaknis imperializmas ir tuo pačiu visi karai, kurie kyla iš imperialistiškų sumetimų". Todėl nacionalizmas, būdamas "vienas iš didžiausių pavojų kultūringam pasauliui"⁵⁵, nieku būdu neturi teisės save dangstyti patriotizmu. "Ir visi tie nacionalistai, šovinistai, imperialistai, kurie norėtų pasilaikyti savo monopolijoje tikro patriotizmo vardą, iš tikrųjų yra ne tik žmonijos, bet ir savo tautos budeliai ir dargi daug anksčiau, nekaip suskumba ateiti priešai iš šalies ir įsmeigti į tautos širdį materialinį kardą"⁵⁶.

St. Šalkauskio šitaip praveistas patriotizmo ir nacionalizmo išskyrimas "išganinga" ir "pražūtinga" savo tautos meile, nežiūrint griežtumo ar kaip tik jo dėka, yra logiškai nuoseklus. Žinoma, kaip visais atvejais, gyvenimo tikrovėje visos ribos sureliatyvėja: patriotai ir nacionalistai neišsiskiria taip griežtai, kaip apibrėžtieji du priešingi tautos meilės būdai. Be to, J. Huizingos žodžiais tariant, visada liks pagunda patriotizmu laikyti savo dorybę, nacionalizmu - kitą nedorą.

Tačiau, grįžtant prie to, kas jau anksčiau pastebėta, ne tik mūsų kalboje, bet ir kitose kalbose patriotizmo ir nacionalizmo terminai vartojami labai daugiaprasmiškai. Žodynuose jie aptariami beveik kaip sinonimai, pavyzdžiui, anglų kalbos Oxfordo žodyne nacionalizmas apibrėžiamas kaip "atsidavimas savo tautai (devotion to one's nation)", apimanti ir "tautinės nepriklausomybės politiką (policy of national independence)"; visai panašus ir patriotizmo apibrėžimas "savo krašto meile arba uoliu jai atsidavimu (love of or zealous devotion to one's country)"⁵⁷. Panašiai griežtesnio atribojimo šie du terminai stokoja ir kitose kalbose, patriotizmo

⁵⁰ Ten pat, 112 psl.

⁵¹ Ten pat, 86 psl.

⁵² Ten pat, 113 psl.

⁵³ Ten pat, 99 psl.

⁵⁴ Ten pat, 94 psl.

⁵⁵ Ten pat, 113 psl.

⁵⁶ Ten pat, 86-87 psl.

⁵⁷ The Universal Oxford Dictionary, III leidimas, papildytas ir peržiūrėtas 1955 m.

žodį daugiau siejant aplamai su tėvyne, o nacionalizmo žodį - ir su sava, tautine, valstybe.

Vargu ir patys griežčiausieji kosmopolitiniai nacionalizmo kritikai gali rūščiau pasmerkti nacionalizmą, kaip St. Šalkauskis jį pasmerkė. Tačiau jie ir patį Šalkauskį apkaltintų nacionalizmu už tai, kad šis savo patriotizmo sąvokon įjungė ir "valstybinį susipratimą". O juk daugiausia nacionalizmo nelemti ir buvo randama tai, kad jis išsiskleidė kiekvienai tautai pripažinimu teisės į valstybinę nepriklausomybę. Savo ruožtu dėl nacionalizmo iškilimo kaltė primetama patriotizmui: "Patriotizmas kūrė patriotizmą, patriotai vertė kitus būti patriotiškais. Protas būtų patyręs kosmopolitizmą..., bet emocija pasirodė stipresnė ir sudievinio tautą"⁵⁸. Taigi, kosmopolitiniu žvilgiu lygiai neigiami ir nacionalizmas, ir patriotizmas.

Be abejo, visoks toks šių terminų vartojimas įvairiomis reikšmėmis daugiau dalykus drumsčia, negu juos nušviečia. Tai, ką St. Šalkauskis išskyrė patriotizmo ir nacionalizmo terminais, yra ne tik skirtingos, bet ir priešingos apraiškos. Nedera jas žymėti nei vienu žodžiu, nei dviem sinonimiškai vartojamais žodžiais. Tikrų šioms priešingoms tautiškumo sampratoms įpilietinti atskirus žodžius. Kol kas, vartojant šiuos žodžius, dažnai jie apibrėžiami epitetais. Pavyzdžiui, kai nacionalizmo žodis vartojamas aplamai tautinio nusiteikimo reikšme, tai šalkauskiškai suprastas nacionalizmas kvalifikuojamas šovinistiniu, imperialistiniu etc. Taip pat ir tuo atveju, kai apskritai patriotizmas teigiamai vertinamas, tam tikras jo reiškiamasis gali būti ir neigiamai kvalifikuojamas, kaip fanatinis, ekstremistinis etc. Todėl ir St. Šalkauskiui rūpėjo apibrėžti, kas yra "tikras patriotizmas".

Tokių plačiai vartojamų žodžių, kaip patriotizmas ir nacionalizmas, reikšmė sunkiai apibrėžiama. Tačiau reikia pridurti, kad St. Šalkauskis ne savivališkai taip griežtai išskyrė "patriotizmą" ir "nacionalizmą". Ir kitose kalbose ne vienas tautinę problematiką nagrinėjusių autorių renkasi patriotizmo žodį pažymėti deramai savo tautos meilei, o nacionalizmo žodį rezervuoja beatodairiniam tautos sustabinimui. Ypač tokia šių žodžių vartosena yra įsipilietinusi katalikuose. Tai atsispindi ir II Vatikano susirinkimo dokumentuose. Raginama mylėti savo tautą, būti su ja suaugusiais, išlaikyti tautinę kultūrą, ištikimai pildyti piliečių pareigas⁵⁹. Bet drauge įsakmiai įspėjama vengti "nežaboto nacionalizmo ir kitų tautų ar genčių niekinimo", bet skatinti ir ugdyti "visuotinę žmonijos meilę", "visų tautų solidarumo jausmą", santykius tarp tautų grįsti "brolišku bendravimu"⁶⁰. Tai visiškai atitinka St. Šalkauskio tautos meilės sampratą, griežtai atibojusią patriotizmą nuo tautų stabu išskėlusio nacionalizmo.

Bažnyčia yra anttautinė, atvira visoms tautoms ir visų jų atžvilgiu neutrali. Tai buvo pabrėžta ir II Vatikano susirinkime: "Būdama pasiūsta visoms tautoms

⁵⁸ B. C. SHAFER, *Nationalism*, 141 psl.

⁵⁹ II Vatikano susirinkimo nutarimai, Vilnius-Kaunas 1968, 37, 96, 182, 362, 297 psl.

⁶⁰ Ten pat, 298, 363 psl.

skirtingais amžiais ir skirtinguose kraštuose, Bažnyčia nėra būtina ir neatšaukiamai susijusi su kokia nors tauta ar rase⁶¹. Tačiau šis Bažnyčios anttautiškumas, plaukiantis iš jos visuotinumo, niaku būdu nereiškia tautų nuvertinimo, o tik lygų visų tautų vertinimą. Savosios tėvynės (lot. patria) meilė ne tik pripažįstama, bet tiesiog laikoma dorybe - tėvų meilės pratęsimu tai artimųjų bendruomenei, iš kurios gimta. Todėl, kai iškilo ir pats "patriotizmo" žodis, jis buvo priimtas teigiama reikšme. Belgų filosofo kardinolo D. Mercier žodžiais, "Kristaus religija patriotizmą pakelia į dėsni: nėra tobulo krikščionio, kuris nebūtų tobulas patriotas"⁶².

Kitas dalykas yra toks nacionalizmas (nors būtų vadinęsis ar vadintųsi patriotizmu), kuris absoliutina tautą aukščiausia tikrove ir tautinius interesus iškelia aukščiausia norma: moralu tai, kas tautai naudinga. Tokio nacionalizmo pavyzdžiu galime cituoti vokiečių pedagogo A. Baumliotezės: "moralė gali kelti reikalavimus tik individui", o bendruomenių egzistencija "palenkta nebe moralės, bet likimo įstatymams"⁶³. Nacionalizmo istorikai teisingai nurodo, kad toks nacionalizmas formavosi kaip religijos pakaitalas ir užėmė jos vietą. Blėstant tikėjimui į Dievą ir tuo pačiu sielos išganymo rūpesčiui, pradėta gyvenimo prasmės ieškoti tautoje, kuri suteiktų individui atramą ir užtikrintų už jai aukojimąsi žemišką nemirtingumą. Aišku, toks nacionalizmas yra iš esmės antikrikščioniškas ir todėl, St. Šalkauskio žodžiais, "neišvengiamai sueina į konfliktą su universaline krikščionybės religija". Tai idola-trinis tautos sudievinimas, gi "universalinė religija su jokia panašia dievinimo rūšimi suderinta būti negali"⁶⁴.

12. Pagaliau reikia žvilgtelti ir į sovietinę tautos smpratą. Lietuvoje ją yra plačiai išdėstęs Genrikas Zimanas (ilgametis kompartijos oficiozo dienraščio Tiesos, o nuo 1971 m. Komunisto žurnalo vyriausiasis redaktorius) knygoje Per suklestėjimą į vienybę. Apie tolesnio socialistinių nacijų suartėjimo dėsningumus" (1968), už kurią vėliau gavo filosofijos mokslų daktaro laipsnį. Ir šiaip spaudoje dažnai aiškinama, kaip suprasti "socialistinę naciją". Yra pasirodęs ir kolektyvinis leidinys Lenininės nacionalinės politikos keliu (1970).

Suprasti sovietinės tautos sampratą dialektikai pravartu iš pat pradžių du dalykus prisiminti.

Nors turime savo seną jau M. Daukšos pavartotą žodį "tauta", istoriškai siekiantį ligi pat indoeuropiečių prokalbės⁶⁵, tačiau dabar Lietuvos leidiniuose šis žodis retai sutinkamas: jo vietoje viešpatauja "nacija". Iš G. Zimano sužinome, kad tai nėra tik paprastas lietuviško žodžio pakeitimas tarptautiniu, kaip būtų buvę

⁶¹ Ten pat, 168 psl.

⁶² Cituota iš ST. ŠALKAUSKIO, Lietuvių tauta ir jos ugdymas, 114 psl.

⁶³ A. BAÜMLER, Männer und Wissenschaft, Berlynas 1943, 22 psl.

⁶⁴ ST. ŠALKAUSKIS, Lietuvių tauta ir jos ugdymas, 113 psl.

⁶⁵ E. FRAENKEL, Litauisches etymologisches Wörterbuch, II t., Heidelbergas 1965, 1069 psl.

galima spėti, kol nebuvo paaiškinta. Būtent "nacija" yra daugiau negu tauta. Istoriskai žinomos keturios "socialinės-etninės bendrijos": giminė, gentis, tautybė ir nacija. Koks skirtumas tarp "tautybės" ir "nacijos"? "Tautybei kilmė turi beveik lemiamą reikšmę, nes tautybės nariai paprastai yra vienodos kilmės. Nacija jau susidaro iš įvairių tautybių (mano pabraukta - J. G.), ir paprastai visos šiuolaikinės nacijos yra mišrios kilmės, susidaro iš daugelio rasių ir kilmės požįdriu skirtingų grupių"⁶⁶. Taip suprantama "nacija" iš tikrųjų nebėra tolygi tautai, bet greičiau, sakytume, nutautinta tauta. Ji virsta paprastu terminu visiems tam tikros srities gyventojams, nebežiūrint jų faktinės tautybės. Konkrečiu pavyzdžiu kalbant, žydų tautybės G. Zimanas nebuvo ir nepasidarė lietuvis, nors ir turėjo Lietuvos pilietybę, bet sovietinei lietuvių "nacijai" jau, tur būt, ir jis priklauso.

Kaip anksčiau cituotiesiems "nacionalizmo" kritikams, taip ir marksistams "nacija" yra nesena apraiška. Būdamas ne "kažkas mistiško", o visų pirma "ekonominų procesų padarinys", nacijos pradėjo formuotis feodalizmo laikotarpiu, susikūrė, "grįžtant feodalizmui, kylant buržuazijai", Kapitalizmo santvarkoje susikūrė buržuazinės nacijos, kurioms būdingas viduje klasių antagonizmas, o tarpusavio santykiuose - šovinizmas. Kada po socialistinės revoliucijos įtvirtinamas socialistinis gamybos būdas, susikuria socialistinė nacija, kuri "visų pirma pasidaro vieninga, jos nebeskaldo antagonistinių klasių pažiūros". Socialistinė nacija egzistuos ir "komunizmo statybos, o taip pat kurį laiką (mano pabraukta - J. G.) pasauliniu mastu nugalėjusio komunizmo sąlygomis"⁶⁷. Toliau, remdamasis Leninu, G. Zimanas lyg ramina, kad "nacijos gyvuos dar ilgai po to, kai komunizmas nugalės visame pasaulyje", "per visą komunizmo statybos laikotarpį mūsų šalyje ir dar ilgai po to"⁶⁸. Tokie pakartotiniai sąlygojimai, kaip "kol bus nacijos", "kol aplamai egzistuoja nacijos", "kol nebėra nacijos"⁶⁹, nedviprasmiškai skelbia: "nacijų", istoriškai susikūrusių iš feodalizmo pereinančių į kapitalizmo santvarką, laukia galas, kai komunizmas taps viso pasaulio santvarka.

Toks sovietinis žvilgis į tautą darosi suprantamas iš dviejų Lenino nusistatymų. Pirma, Leninas buvo aiškiai nusistatęs už dideles valstybes: "Centralizuota stambi valstybė yra milžiniškas istorinis žingsnis į priekį nuo viduramžinio susiskaldymo į būsimąją socialistinę viso pasaulio vienybę". Todėl "sąmoningas proletariatas visuomet gins stambesnę valstybę"⁷⁰. Taip nusistatęs už "stambesnę valstybę", Leninas nuosekliai sveikina ir tą kelią, kuriuo vyksta valstybių "stambinimas". "Proletariatas... sveikina bet kokią nacijų asimiliaciją, išskyrus prievartinę arba besiremiančią privilegijomis... Jis remia visa, kas padeda nacionaliniams skirtumams

⁶⁶ G. ZIMANAS, Per suklestėjimą į vienybę, 30 psl.

⁶⁷ Ten pat, 11-12, 18, 20, 33, 38, 35 psl.

⁶⁸ Ten pat, 106 psl.

⁶⁹ Ten pat, 221, 256, 344-345 psl.

⁷⁰ V. I. LENINAS, Raštai, 20 t., 28-29 psl.

dilti, nacionalinėms pertvaroms griūti, visa, kas veda į nacijų susiliejimą⁷¹. Šiuos žodžius Leninas rašė dar prieš I pasaulinį karą, 1913 m., kai galėjo kalbėti tik apie kapitalizmo tendenciją "laužyti nacionalines pertvaras, dildyti nacionalinius skirtumus, asimiliuoti nacijas". Bet šią tendenciją jis laikė pažangia: "Kas nėra įklimpęs nacionalistiniuose prietaruose, tas šiame kapitalizmo vykdomame nacijų asimiliacijos procese negali nematyti didžiausio istorinio progreso, suardymo įvairių užkampių nacionalinio surembėjimo - ypač atsilikusiose šalyse, tokiose kaip Rusija". Nuosekliai Leninui "progresyvus yra nacijų sumalimas Amerikoje"⁷².

"Socialistinės nacijos" sampratos dialektiką G. Zimanas formulavo pačia savo knygos antrašte: Per suklestėjimą į vienybę. Pagrindinis šios sampratos principas yra tokia Lenino tezė: "Buržuazinis nacionalizmas ir proletarinis internacionalizmas - štai du nesutaikynami priešiški lozungai, kurie atitinka dvi didžiąsias viso kapitalistinio pasaulio klasines stovyklas ir kurie išreiškia dvi politikas (dar daugiau: dvi pasaulėžiūras) nacionaliniu klausimu"⁷³. Kokią ideologiją savyje slepia "proletarinis internacionalizmas", matyti iš Lenino ir jo interpretatorių raštų. O kas faktiškai slypi už šios ideologijos, liudija sovietinė tikrovė "komunizmo statybos sąlygomis".

Apskritai imant, internacionalizmas reiškia antinacionalizmą ir tuo pačiu didesnę ar mažesnę kosmopolitizmą. "Proletarinio internacionalizmo" atstovai iš tikro yra prieš bet kokią nacionalizmą (plačiausia to žodžio reikšmė), nes jų akimis bet koks nacionalizmas yra buržuazinis (pagal tai "buržuazinis nacionalizmas" yra tokia pat tautologinė frazė, kaip "sviestuotas sviestas"). Bet lygiai griežtai atmetamas ir kosmopolitizmas: "Kosmopolitizmas ir nacionalizmas nėra antipodinės ideologijos, ... o dvi tos pačios buržuazinės ideologijos formos"⁷⁴. Proletarinis internacionalizmas, atsiradęs su nauja klase - proletariatu, grindžiasi nauju socialistiniu, arba sovietiniu, patriotizmu. Tai du esmiškai susiję dalykai: "tikrasis patriotizmas neišvengiamai turi suklesti proletarinį internacionalizmą", nes būtent "internacionalizmas ir yra aukščiausias patriotizmo pavidalas"⁷⁵. O kadangi juodu, internacionalizmą ir patriotizmą, sieja ta pati "proletarinė" ideologija, tai galutinai viskas susiveda į komunizmą: "aukščiausias patriotizmo pavidalas yra komunizmas"⁷⁶.

Kas belikę iš tautos tokioje "socialistinės nacijos" sampratoje? Būdamas "bendruomenių bendruomenė", tauta lygiai sieja visas mažesnes grupes. Tuo tarpu "socialistinė nacija" visų pirma turi ne tautinį, o klasinį charakterį. "Internacionalinė darbininkų vienybė yra svarbesnė už nacionalinę", ir todėl "internacionalizmas yra... pasiryžimas sutikti su didžiausiomis aukomis..., jei tai naudinga internacionalinės

⁷¹ Ten pat, 19 psl.

⁷² Ten pat, 12, 13, 15 psl.

⁷³ Ten pat, 10 psl.

⁷⁴ G. ZIMANAS, Per suklestėjimą į vienybę, 316 psl.

⁷⁵ Ten pat, 66 psl.

⁷⁶ Ten pat, 272 psl.

darbininkų revoliucijos vystymuisi"⁷⁷. Tauta stovi aukščiau visų pasaulėžiūrinių, ideologinių, partinių skirtumų. Priešingai, "socialistinė nacija" yra aprėžta viena visiems privalomą partinę ideologiją. Todėl ji ir pasmerktai likti "proletariato diktatūra" ne tik kurį laiką iš pradžių, bet ir per visą nepabaigiamą "komunizmo statybą". O kadangi "komunizmas yra tarptautinis, internacionalus pačia savo esme"⁷⁸, tai iš esmės ir "socialistinė nacija" tėra priemonė komunizmui pasaulyje plėsti.

Kuo visa tokia "socialistinės nacijos" dialektika virsta sovietinėje tikrovėje? Ar nuoširdžiai tikėdamas, ar tik taktiniais sumetimais, Leninas iš tikro atvejų atvejais kartojo: "Tik vieno mes nenorime: prievartos elemento. Mes nenorime vėzdu varyti į rojų". Todėl vis pabrėžė "nacijų" apsisprendimo, o tuo pačiu ir atsiskyrimo teisę: "lygiateisiškumas reiškia ir atsiskyrimo teisę". "Mes vertiname tik savanoriškus ryšius, o niekuomet nevertiname prievartinių. Visur, kur mes matome prievartinius ryšius tarp nacijų, mes, nė kiek nepropaguodami būtino kiekvienos nacijos atsiskyrimo, besąlygiškai ir ryžtingai giname kiekvienos nacijos teisę politiškai apsispręsti, t.y. atsiskirti"⁷⁹.

Sovietų Sąjunga, lyg vykdydama šį Lenino mokymą, iš tikro konstitucijoje savo deklaruoja "savanoriška lygių socialistinių respublikų sąjunga" (13 str.) ir net respublikoms laiduoja "teisę laisvai išstoti iš Sąjungos" (17 str.). Bet nė vienai respublikai nė mintin neatėjo ta teisė pasinaudoti nes, tai būtų "buržuazinis nacionalizmas", kontrrevoliucinis nusikaltimas ir valstybės išlavimas. Deklamuojamas ir į kitų "socialistinių šalių" vidaus reikalus nesikišimas, bet Vengrijoje ir Čekoslovakijoje buvo šokta "su vėzdu" ginti "socializmo iškovojoimus" nuo "reakcijos jėgų" mėginimo nustumti "liaudį nuo socializmo kūrimo kelio"⁸⁰. Parodyta ir pamokyta, kaip būti "savanoriškiems", kokią laisvą turi "socialistinės nacijos". Teorijos "proletarinis internacionalizmas" pasirodė hitlerinio brutalumo nacionalizmu. Ne veltui L. Trockis savo laiku bolševikinį internacionalizmą buvo apibrėžęs nacionalsocializmu⁸¹.

Bet ko ir trauktis iš "rojaus", kur visos "nacijos" yra besąlygiškai lygiateisės ir laisvos plėtoti savo "nacionalines kultūras"? Tiesa, kad buvo rašto išmokytos net tos tautelės, kurios anksčiau buvo beraštės. Visomis kaibomis leidžiama reikštis. Tačiau šią "nacionalinę" laisvą paverčia dvasine nelaisve imperatyvinė sąlyga, kad

⁷⁷ LENINAS, Raštai, 35 t., 198 psl.; 28 t., 90 psl. Cituota iš G. ZIMANO, Per suklestėjimą į vienybę, 63, 61 psl.

⁷⁸ G. ZIMANAS, Per suklestėjimą į vienybę, 87 psl.

⁷⁹ LENINAS, Raštai, 20 t., 55, 92, 201 psl.

⁸⁰ Lenininės nacionalinės politikos keliu, Vilnius 1970. Šis 136 puslapių leidinys pateikia pranešimus konferencijos, kurioje 1969 m. buvo svarstyta kompartijos "nacionalinė politika". Neseni Čekoslovakijos įvykiai turėjo durti akis, kad net keturi autoriai juos aiškino, žr. 54, 68, 81, 96 psl.

⁸¹ L. TROTZKI, Mein Leben, Berlynas, 1930, 497 psl. Informacija iš E. LEMBERGO, Nationalismus, 233 ps.

visų nacijų kultūra liktų "nacionalinė" tik savo forma, o turiniu būtų "socialistinė". Bet tai jau nebe tautinė laisvė visiems, o tik tiems, kuriems yra sava privalomoji "marksistinė-lenininė darbininkų klasės pasaulėžiūra, kuri, sukurus socializmą, tampa viešpatuojančia kiekvienos nacijos ir tautybės pasaulėžiūra"⁸². Tokia "laisvė" yra visose totalistinėse valstybėse: kaip sovietuose laisvi komunistai, taip Hitlerio Vokietijoje buvo laisvi naciai.

Kad leidžiama reikštis "nacionaline forma", laikoma įrodymu, jog šmeižikiška yra kalbėti apie rusifikaciją. Atvirai rusifikacija neskelbiama, bet faktiškai vykdoma, pridengus ją gražiu "nacijų broliškumo" vardu.⁸³ Ypač tam reikalui tarnauja "broliškas" kadrais keitimasis. Kad nereikėtų "šmeižikiškai" šiuo reikalu kalbėti, pasinaudojame sovietinio autoriaus citata: "Nacionalinėse respublikose maža tokių vietovių, kuriose gyventų vien vietinės tautybės žmonės. O kai dėl respublikų, tai visos jos daugiacionalinės. Taip yra, pirmiausia, todėl, kad respublikos intensyviai keičiasi kadrais, o augant komunistinės statybos mastui, šis keitimasis nuolat plečiasi. Intensyviai keistis tradicijomis padeda ir tai, kad teritorinės sienos tarp mūsų respublikų teturi simbolinę reikšmę. Daug žmonių, būdami vienos nacionalinės respublikos piliečiai, dirba kitos tarybinės respublikos žmonėse"⁸⁴.

Žinoma, reikia dar pridurti ir tai, kad tokiam "nacijų suartėjimui" paveikti priemonė yra ir tai, kad "tarpnacionaline kalba vis labiau pasidaro rusų kalba", nes "vis labiau auga potraukis į rusų kalbą". Toks "rusų kalbos paplitimas yra pažangus, teigiamas reiškinys, nes jis rodo ne tik norą išmokti rusų kalbą, bet ir broliškų tautų siekimą savitarpį suartėti"⁸⁵.

Sovietinės Lietuvos tautinis ideologas G. Zimas pabrėžiamai guodžia, kad "totesnis socialistinių nacijų suartėjimas dar nereiškia jų susilieimo", nes ir kompartijos XXII suvažiavimas užtikrino, kad "nacionalinių skirtumų, ypač kalbos skirtumų, išnykimas yra žymiai ilgesnis procesas, negu klasinių ribų išnykimas"⁸⁶. Betgi toks užtrukimas nepaneigia pagrindinio idealo, kurį Leninas nedviprasmiškai formulavo: "Socializmo tikslas yra ne tik žmonijos susiskaldymo į smulkias valstybes ir bet kurio nacijų atskirumo panaikinimas, ne tik nacijų suartėjimas, bet ir jų susilieimas"⁸⁷. Neatsižadant šio idealo, bet pasitikint "istoriniu dėsningumu", rekomenduojama bevykstančio "nacijų suartėjimo" nei "dirbtinai spartinti", nei "dirbtinai stabdyti". "Dirbtinis bet kurio proceso forsavimas ar stabdymas, mėginimas peršokti per dėsningus vystymosi etapus veda į subjektyzimą ir avantiūrizmą, sudaro pavojin-

⁸² Lenininės nacionalinės politikos keliu, 80 psl. (A. Smirnovos straipsnis).

⁸³ Ten pat, 116 psl. V. Lazutka čia kaltino V. Vardį ir mane, kad "šmeižikiškai" interpretavę "proletarinį internacionalizmą".

⁸⁴ Ten pat, 105 psl. (G. Bicono straipsnis).

⁸⁵ G. ZIMANAS, Per suklestėjimą į visybę, 138, 140 psl.

⁸⁶ Ten pat, 113 psl.

⁸⁷ V. I. LENINAS, Raštai, 22 t., 135 ps

gas disproporcijas. Tad dirbtinis forsavimas nacionalinių santykių srityje yra žalingas, nes šie santykiai susiję su žmonių emocijomis ir nuotaikomis, ir todėl jie labai nukentėtų nuo bet kokių prievartinių veiksmų, nors pastarieji ir būtų sukeltingeriausiu noru⁸⁸. Pakankamai aiškiai pasakyta, kad bereikėtų komentuoti.

Reikia, galbūt, tik vieną dalyką pridurti: siekiamasis socialistinių nacijų "susilieėjimas" yra skirtingas nuo Lenino sveikinto "nacijų sumalimo Amerikoje". Jungtinėse Amerikos Valstybėse susiformavo nauja tauta iš imigrantų, suplaukusių iš viso pasaulio. Susiformavo savaime, be imperialistinių užmojų. Sovietų Sąjungoje yra vykdomas naujos sovietinės tautos formavimas ne iš imigrantų, o iš rusų pavergtų tautų. "Proletarinis internacionalizmas" čia tik ideologinis anstatas pridengti rusų imperializmui. Už "proletarinio internacionalizmo" ir "sovietinio patriotizmo" dialektikos slypi paprasta nacionalizmo ir imperializmo giminytė.

Ar pasiseks rusų sovietiniam komunizmui pajungti visą pasaulį ir tuo būdu pasiekti "nacijų susilieėjimo", galima tikėti, tikint "socialistinių nacijų suartėjimo dėsningumais"⁸⁹, bet galima ir abejoti, netikint tokiais "dėsningumais". Ypač pati tikrovė verčia vienu dalyku abejoti. K. Marksas ir F. Engelsas buvo tikėję, kad, išnykus antagonizmui tarp klasių, išnyks ir antagonizmai tarp nacijų. Klasinis antagonizmas "išnyko" ne tik Sovietų Sąjungoje, bet ir Kinijoje ar Jugoslavijoje. Ar tačiau pranyko "nacionalinis antagonizmas"? Ar jo neliudijo ir Vengrija su Čekoslovakija, panorusios žmoniškesnio režimo, negu Maskvos diktuojamasis "marksizmas-leninizmas"?

13. Tiek čia, išeivijoje, tiek tėvynėje svarbu išsaugoti kritinę laisvę nuo diegiamųjų tautos sampratų. Tai būtina sąlyga tautinei atsparai ir čia, ir tėvynėje.

Ar iš tikro Ameriką turi charakterizuoti tik "nacijų sumalimas", atseit, ištirpimas melting pot lydykloje? Tai pats paprasčiausias, bet ir pats skurdžiausias kelias: maišant "balta" ir "juoda", gaunama tik blanki pilkuma - bespalvė niveliacija. Ar ne turtingesnį, nors ir sunkesnį kelią nurodė amerikiečių demokratijos poetas Walt Whitman savąja Amerikos kaip "tautų tautos" (a nation of nations) vizija?⁹⁰ Ši vizija visoms katilinėms tautoms rodo didelę ateities galimybę - tapti ne "tirpyklomis" bei "lydyklomis", o "tautų tautomis", kur įvairios tautinės bendruomenės laisvai save skleistų ir tuo būdu vietoje blankios pilkumos kurtų turtigą spalvų darną.

Pavergtojoje tėvynėje, be abejo, pati tikrovės patirtis skatina klausimus, nuo vaikų darželio besisavinant privalomąjį marksizmą-leninizmą. K. Markso bendradarbis F. Engelsas savo laikubuvo rašęs: "Negali būti laisva tauta, kuri pavergiakita tauta"⁹¹. Savo ruožtu ir Leninas kėlė šį klausimą: "Ar gali būti laisva tauta, engianti kitas tautas? Ne". Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse (1914 m. pavasarį) jis

⁸⁸ Lenininės nacionalinės politikos keliu, 31 psl. (G. Zimano straipsnis).

⁸⁹ Tokia G. Zimano knygos antrinė antraštė.

⁹⁰ Žr. M. LERNER, *America as a Civilization*, New Yorkas 1957, 29 psl.

⁹¹ Cituota iš G. ZIMANO, *Per suklestėjimą į vienybę*, 57 psl.

konstatavo: "Rusijoje didžiarusiai yra engiančioji nacija". Ar dabartinėje Sovietų Sąjungoje rusai neliko ta pati "engiančioji nacija", kaip ir carizmo metais? "Mes, proletarai, iš anksto skelbiamės esą didžiarusiškų privilegijų priešininkai"⁹². Ar, nepaisant šių Lenino žodžių, "vyresniojo brolio" padėtis neteikia jokių "privilegijų"?

Gal būtų, ir pats K. Marksas gali bent vieną klausimą pažadinti. Savo kalboje Londono lenkams (tarp jų gal buvo ir lietuvių, bendro 1863 metų sukilimo pabėgėlių) 1867 sausio 22 jis taip kalbėjo: "Dabar yra daug žmonių, kurie naiviai tiki, kad rusų imperializmas pasikeitė, kad Lenkija nustojo buvusi 'reikalinga tauta', kaip vienas prancūzų rašytojas ją pavadino, ir dabar tėra sentimentalus atsiminimas... Bet aš jus klausiu: ar iš tikrųjų kas pasikeitė?.. Rusijos politika yra nekintanti... Jos metodai, jos taktika, jos manevrai gali keistis, bet jos politikos Šiaurės žvaigždė - pasaulio dominavimas - yra nesikeičianti"⁹³. Ar ne ta pati Šiaurės žvaigždė - pasaulio dominavimas - liko kelrodžiu ir Sovietų Sąjungai? Juk visų "nacijų susiliejimo" negalima svajoti, nesvajojant visą pasaulį nukariauti. Galima tai vadinti ideologiniu imperializmu. Bet imperializmas visada lieka imperializmas, kuo grįstąsi ir kuo dengtąsi. Vargu ar bet kokiai idėjai galima patarnauti, ją susiejant su imperializmu. K. Marksui socializmas reiškė žmoniškesnę santvarką - laisvę, o ne priespaudą. Ar sovietuose K. Markso socializmas nėra daugiau išduodamas, negu vykdomas?

Bostonas, Mass

⁹² V. I. LENINAS, Raštai. 20 t. 384-386 psl.

⁹³ Ši K. Markso kalba buvo išspausdinta lenkų laikrašty "Głos Wolny" 1867 vasario 10 numerįje. Vokiškai MARX ENGELS Werke, 16 t., Berlynas 1962, 200 psl. ir toliau.